

Stånga kyrka

Karaktärisering 2023

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2024_061919.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Stånga socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	11
Nulägesbeskrivning	15
Kyrkobyggnaden.....	34
Kyrkans huvuddrag.....	34
Byggnadshistorik	40
Nulägesbeskrivning	51
Restaureringar	131
Arkeologi	137
Fornlämningar.....	138
Arkeologiska undersökningar	138
Värdering	139
Allmänt.....	139
Bruksvärden	141
Kyrkobyggnaden.....	141
Kyrkans inventarier	142
Kyrkogården	142
Händelselista Stånga kyrka	144
Lagskydd	151
Källor och litteratur.....	153
Otryckta källor.....	153
Tryckta källor.....	153
Kartor	153

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

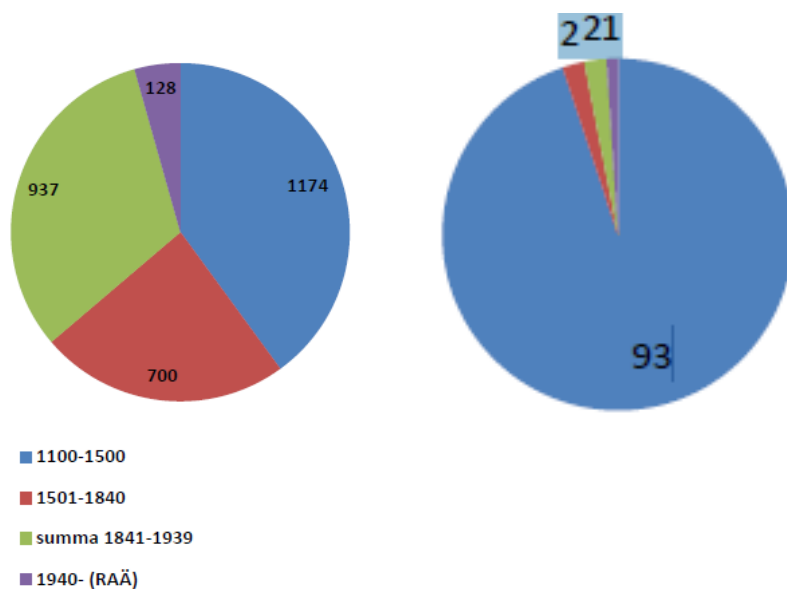
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgs kyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

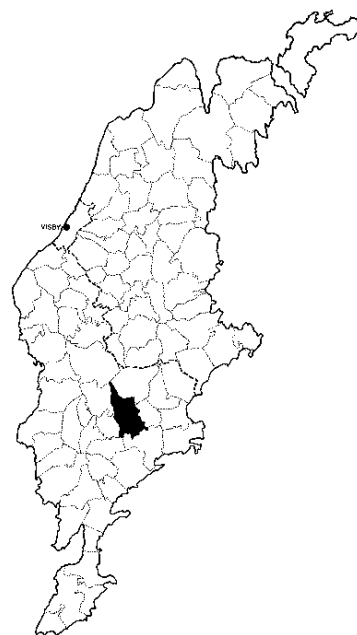
Omgivningar

Stånga socken

Stånga kyrka ingår i Burs pastorat. Den är belägen på sydöstra Gotland ca 50 km från Visby. 2022 var invånarantalet i socknen 493 personer.

Kyrkomiljön

Stånga kyrka ligger i jordbruksbygd i kanten av Stånga samhälle, invid landsvägen till Linde kyrka. Infart till kyrkan sker såväl väster som öster om kyrkogården. Omedelbart söder om kyrkan ligger Stånga skola samt församlingshemmet, i övrigt finns ingen bebyggelse i kyrkans omedelbara närhet. Den yngre kyrkogården gränsar i norr mot en golfbana och i väster mot ett mindre barrskogsparti.

Bilparkering för besökare till kyrkan och kyrkogårdarna finns både söder och väster om den äldre kyrkogården. Från öster, leder en allé med parklind in till kyrkan. Norr om allén finns ett gräsbevuxet markområde som gränsar till landsvägen i norr vilken kantas av en trädrad med skogslönn.

Stånga kyrkomiljö fotograferad från ovan, väster 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

Stånga kyrkogård tillhör Gotlands större kyrkogårdar efter en utvidgning åt norr. Den yngre kyrkogården är separerad från den äldre kyrkogården. Den äldre kyrkogården omges idag av enstaka träd men allén i öster och omgivande träd utanför kyrkogården ger kyrkomiljön som helhet en rumslighet. Den yngre kyrkogården omges av en trädkrans. Den västra delen utgörs av en skogskyrkogård med dominans av naturligt växande barrträd. Kvarteren omges av häckar.

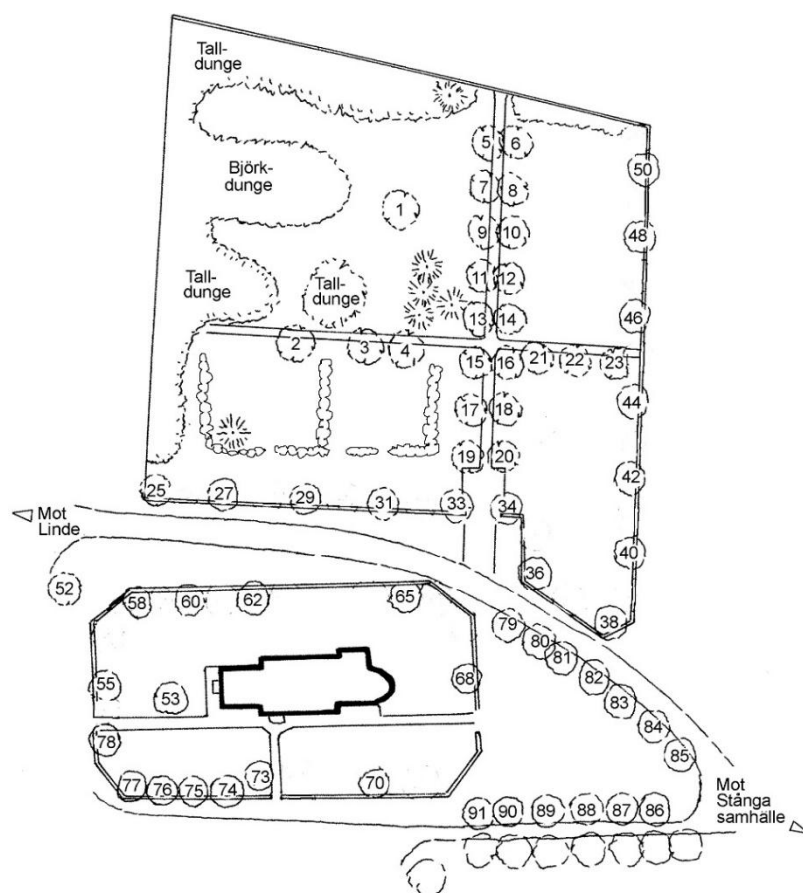
Stånga kyrka och äldre kyrkogård fotograferad från ovan, norr 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

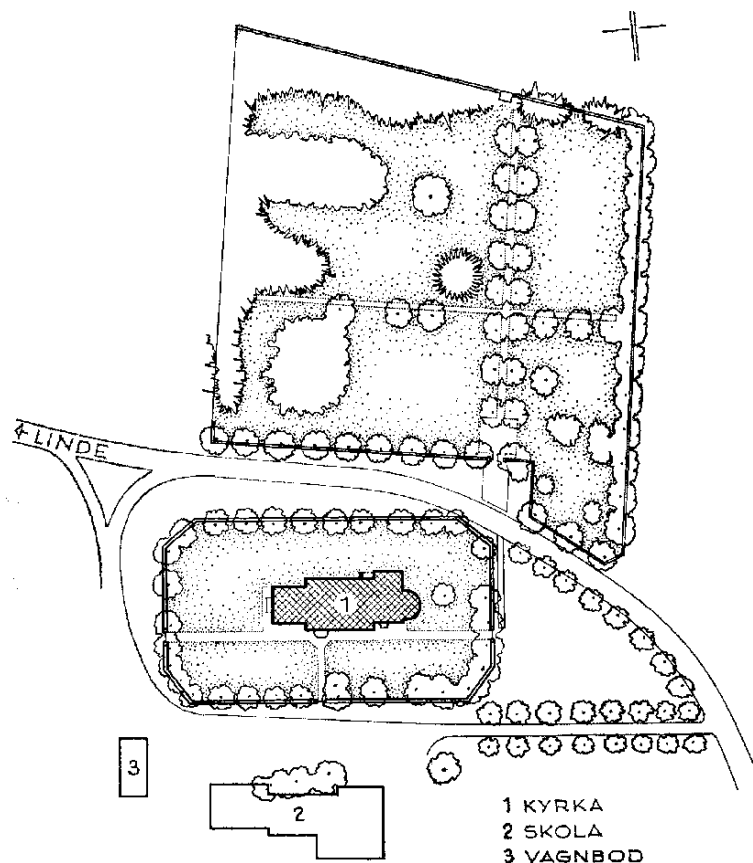
Stånga kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan, nordost 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

En allé med lind leder från öster fram till kyrkan. Foto ES 2023.

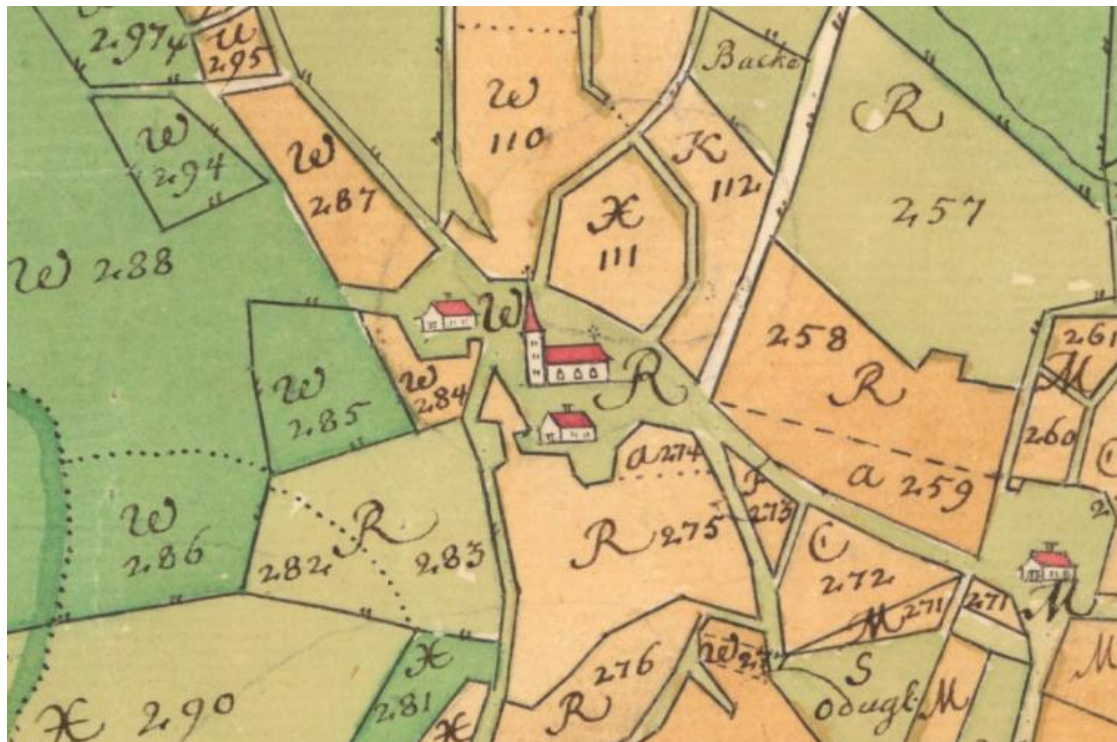
Situationsplan över Stånga kyrkogård, J. Arvidsson. Ur Vård- och underhållsplan 2005. Revidard 2023 Gotlands Museum

Situationsplan över Stånga kyrkomiljö uppmätt av J Söderberg 1966. Ur Sveriges kyrkor, Stånga kyrka 1966.

Historik

Skattläggningskartan från 1752 visar att kyrkan omges av sammanhängande åkermarker i norr, öster och söder och ängs- och betesmark i väster. På laga skiftes karta från 1870 syns den äldre kyrkogårdens omfattning vilken är densamma som idag.

Skattläggningskarta Stånga socken 1752.

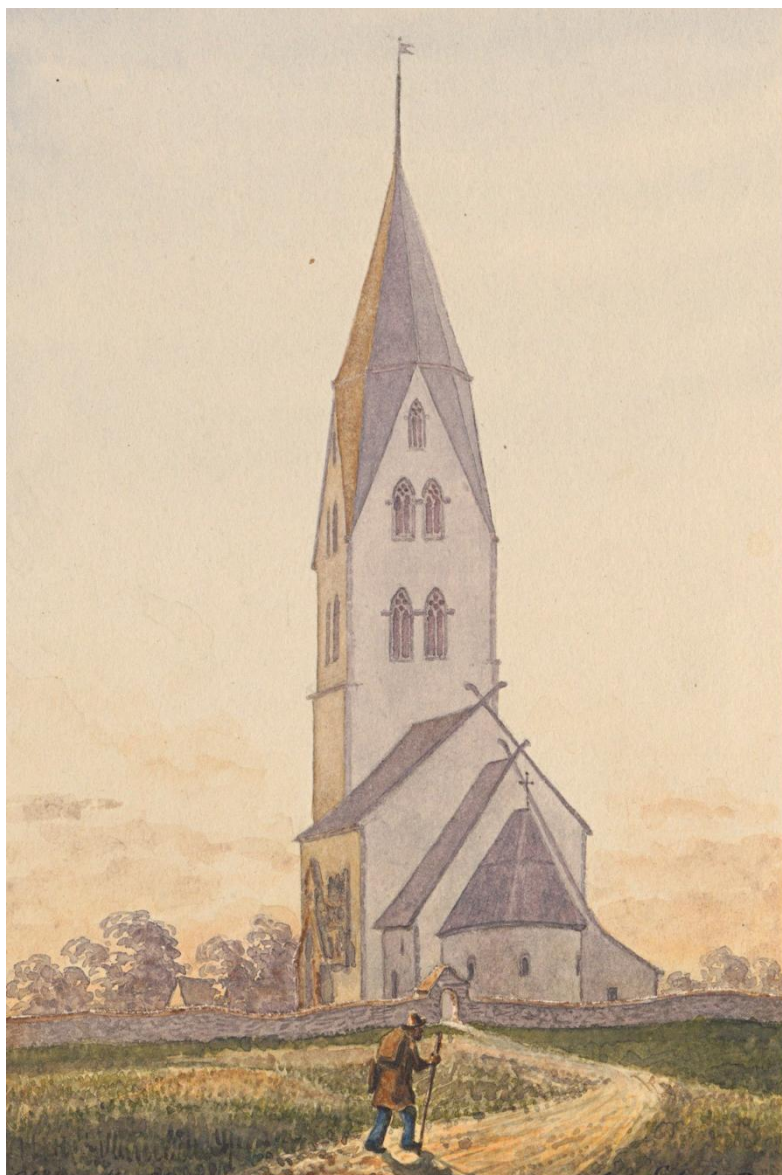

Laga skiftes karta från 1870. Kyrkogården har samma utformning som idag. Den yngre kyrkogården anlades norr om landsvägen på tidigare åkermark. Söder om kyrkogården syns skolhuset.

Kyrkogårdsmuren omlades 1860-1861 då även portstolparna som finns kvar än idag tillkom. Vid detta tillfälle revs troligen stigluckor på östra och södra sidan. Dessa stigluckor är avtecknade av P. A. Säve 1864 efter F. W. Scholander 1851 och hade med stor sannolikhet medeltida ursprung. Grindar i svart smidesjärn införskaffades 1909. Lövträd, främst lindar planterades vid flera tillfällen under senare delen av 1800-talet, bland annat 1867.

Vid en visitation 1890 nämns att: ”Kyrkogården lämnade tillräckligt utrymme, helst ingen motvilja mot jordande å dess norra sida ansåg förefinnas, samt vore väl hållen, hägnad och planterad med undantag af några luckor, som så småningom skulle med träd utfylla så att hela kyrkogården måtte framstå såsom en runt omkring beskuggad, stilla och fridfull ort. ”Tidigare fanns en brunn på kyrkogården. P. A. Säve noterar på en teckning 1851 ”en brunn med karme af stående huggna stenhällar och friskaste vatten.”

En utvidgning av en separat kyrkogård norr om landsvägen ritades av trädgårdskonsulent Erik Nilsson 1922 och invigdes 1924. De långa kyrkogårdsmurarna i öster och söder tillkom genom frivilligt arbete från socknens hemmansägare. Kyrkogården fick i den västra delen karaktären av en parkanläggning liknande en skogskyrkogård.

Kyrkan från öster. En teckning av av P. A. Säve 1864 efter F. W. Scholander 1851 visar att kyrkogården vid denna tid hade en stiglucka i öster. Troligen fanns en stiglucka även i söder. Alvin, UUB.

Stånga kyrka och skolhus fotograferade från sydost. Kring kyrkogården finns en trädkrans med unga träd. Foto Olivia Wittberg, troligen i slutet av 1800-talet. ATA.

Stånga kyrka och kyrkogård fotograferade från sydost. Kyrkogården omges av en trädkrans. Foto J. W. Hamner, troligen i början av 1900-talet. ATA.

Stånga kyrka och kyrkogård med den östra ingången. Ingången hade vid denna tid trägrindar. Allén fram till kyrkan från öster är nyplanterad. Foto omkring 1900, C. Curman. ATA.

Stånga kyrkogård med den östra ingången. Trägrinden är ersatt av en järngrind i smidesjärn. Foto E. Erici 1916. ATA.

Stånga kyrkogård fotograferad från sydost med den östra ingången. Foto I. Anderson 1939. ATA.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har en klar avgränsning mellan den äldre kyrkogården och den yngre kyrkogården norr om landsvägen mellan Stånga och Linde. Den yngre delen är betydligt större än den äldre delen.

Den äldre kyrkogården

Den äldre kyrkogården är rektangulär med avskurna hörn och har kvar sin ursprungliga utformning och utsträckning sedan 1800-talet. Troligen är den i princip ursprunglig sedan medeltiden. Kyrkogården omges av kallmurad av kalksten.

Det finns ingångar i söder, öster och väster med grindar i svartmålad smidesjärn mellan murade och putsade stolpar. Stolparna tillkom 1860-1861 i samband med murens omläggning. De täcks av pyramidformade sandstensplattor, krönta av klot i samma material. Grindarna i smidesjärn tillkom 1909. Gången från den södra ingången är belagd med betongplattor, medan gången som sträcker sig från västra till östra ingången är belagd med grus. Vid grindarna finns tre svartmålade belysningsstolpar med lyktarmaturer. I söder, nordost och nordväst finns armaturer på stolpar vilka belyser fasaden.

Kyrkogården omges av en trädkrans med en äldre skogslönn (nr. 74) och 15 unga bokar (nr. 55, 58, 60, 62, 65, 68, 70, 72-73, 75, och 78), planterade omkring 1990. Ett solitärträd, en hängask (nr. 53), växer på den västra delen av kyrkogården vid ingången. Omedelbart utanför den västra kyrkogårdsmuren växer en hästkastanj (nr. 52).

Den yngre kyrkogården

Den yngre kyrkogården är delvis utformad som en skogskyrkogård med ett kvarlämnat naturligt trädbestånd. Det är en av två skogskyrkogårdar som finns på Gotland 2023. Den andra är Othem kyrkogård. Kyrkogården omgärdas på tre sidor av kalkstensmurar och på den fjärde – i väster – av ett enkelt trästaket. Trästaket är av okänd ålder.

Entrén ligger i den södra muren. Grindarna har samma utformning som ingångarna till den äldre kyrkogården. En mittgång sträcker sig i nord-sydlig riktning med tvärgång i väst-östlig riktning. Gångarna är belagda med betongplattor med frilagd ballast av granit, möjligen anlagda på 1970-talet. Innanför entrégrunden är en öppen plats anordnad, plattbelagd och inramad av en häck med.

Kyrkogården omges av trädrader med lind innanför de södra och östra murarna. Längs mittgången finns en lindallé. Även några enstaka lindar och skogslönnar växer utefter tvärgången. Inom den västra delen av kyrkogården är delar av området ursprungliga trädbestånd av tall och björk samt en solitär ek bevarat. Även på den nya kyrkogården finns belysning. I den yngre kyrkogårdens norra del avslutas mittgången med en minneslund med planteringar. Minneslundan är anlagd på 1980-talet(?) Nu askgravlund?

Stånga kyrka och äldre kyrkogård fotograferad från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Stånga kyrka och yngre kyrkogård fotograferad från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Den äldre delen av Stånga kyrkogård

Stånga kyrka och kyrkogård fotograferade från nordost. Foto ES 2023.

Den södra mursträckningen fotograferad från väster.
Foto ES 2023.

Den västra mursträckningen fotograferad från söder.
Foto ES 2023.

Den norra mursträckningen fotograferad från väster.
Foto ES 2023.

Den östra mursträckningen fotograferad från söder.
Foto ES 2023.

Den västra ingången till kyrkogården. Foto ES 2023.

Den södra ingången till kyrkogården. En gång belagd med betongplattor leder fram till kyrkan. Foto ES 2023.

Den östra ingången till kyrkogården. Foto ES 2023.

Grusbelagd gång i väst- östlig riktning. Fotograferad från väster och öster. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den nordvästra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Här finns ett flertal gravvårdar i svart granit. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den sydöstra delen av kyrkogården fotograferad från väster. I denna del och öster om kyrkan finns många högresta gravvårdar, bland annat i svart granit. Foto ES 2023.

Den yngre kyrkogården

Den östra delen av den yngre kyrkogården fotograferad mot kyrkan. Foto ES 2023.

Ingång från söder med liknande utformning som ingångarna till den äldre kyrkogården. Foto från söder, ES 2023.

Kyrkogårdsmuren i den östra delen av kyrkogården. Foto ES 2023.

Den södra mursträckningen med en trädrad med lind. Foto ES 2023.

Tvärgång belagd med betongplattor som sträcker sig i väst-östlig riktning. Foto ES 2023.

Från ingången leder en huvudgång belagd med betongplattor mot minneslunden i norr. Gången kantas av en allé med lind. Foto från söder, ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården är öppen. Foto från söder, ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården har karaktär av en skogskyrkogård med sparade naturligt växande barrträd. Foto ES 2023.

I den sydvästra delen av kyrkogården avgränsar häckar med måbär gravkvarteren. Foto ES 2023.

Askgravlund tillkommen under 2000-talet. Foto ES 2023.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravvård i sandsten med kors och krans på sockel från 1875. På sockeln en inskriftsplatta i marmor. Mycket tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i sandsten från 1878 med en inskriftsplatta av rödaktig marmor. Vården rest på en sockel krönt av ett liggande lamm. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Enkelt träkors med en inskriptionsplatta i bly från 1858. Den äldsta gravvården på kyrkogården och tillhör de äldre stående gravvårdarna på Gotland. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravhäll i kalksten från 1880. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Foto ES 2023.

Kalkstenskors på sockel från 1905. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i rödaktig kalksten från 1877. Gravvården har en ovanlig utformning och tillhör de äldre gravvårdarna på kyrkogården. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravanläggning omgiven av stenram med gravvård i kalksten med barockinspirerad utformning från 1920-talet. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1902. Tidstypisk utformning och material. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1917. Tidstypisk utformning och material. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1913. Tidstypisk utformning och material. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Foto ES 2023.

Kalkstenskors av mantuansk typ från 1930-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Stånga kyrka hör med sitt höga kyrktorn och sin rikt skulpterade långhusportal till de historiskt sett mest avbildade Gotlandskyrkorna. Delvis är det en följd av oplanerade händelser och av en restaurering. Den stora sydportalens märkligt sammansatta karaktär synes inte vara planerad från början och har lockat till många antaganden om hur den fått sin form. Tornets ljudgluggar i flera våningar med rikt dekorerade ljudgluggar hade en mycket grövre form innan öppningarnas masverk och kolonnetter återställdes till sitt ursprungliga skick i början av 1900-talet. Invändigt har kyrkorummet en ovanlig resning genom det gotiska långhusets höga valv kring en smal mittkolonn. Korets romanska karaktär återger även ett nyklassicistiskt drag från tiden när det återuppfördes 1864-1865. Det medeltida triumfkrucifixet har en anslående uppställning med piedestal och 1929 rekonstruerad trabes intill dopfunten av "Hegvald", den mest kände av mästarna till Gotlands romanska stenmästare, med sin rödaktiga struktur sedan en bemålning från 1800-talet.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2019.

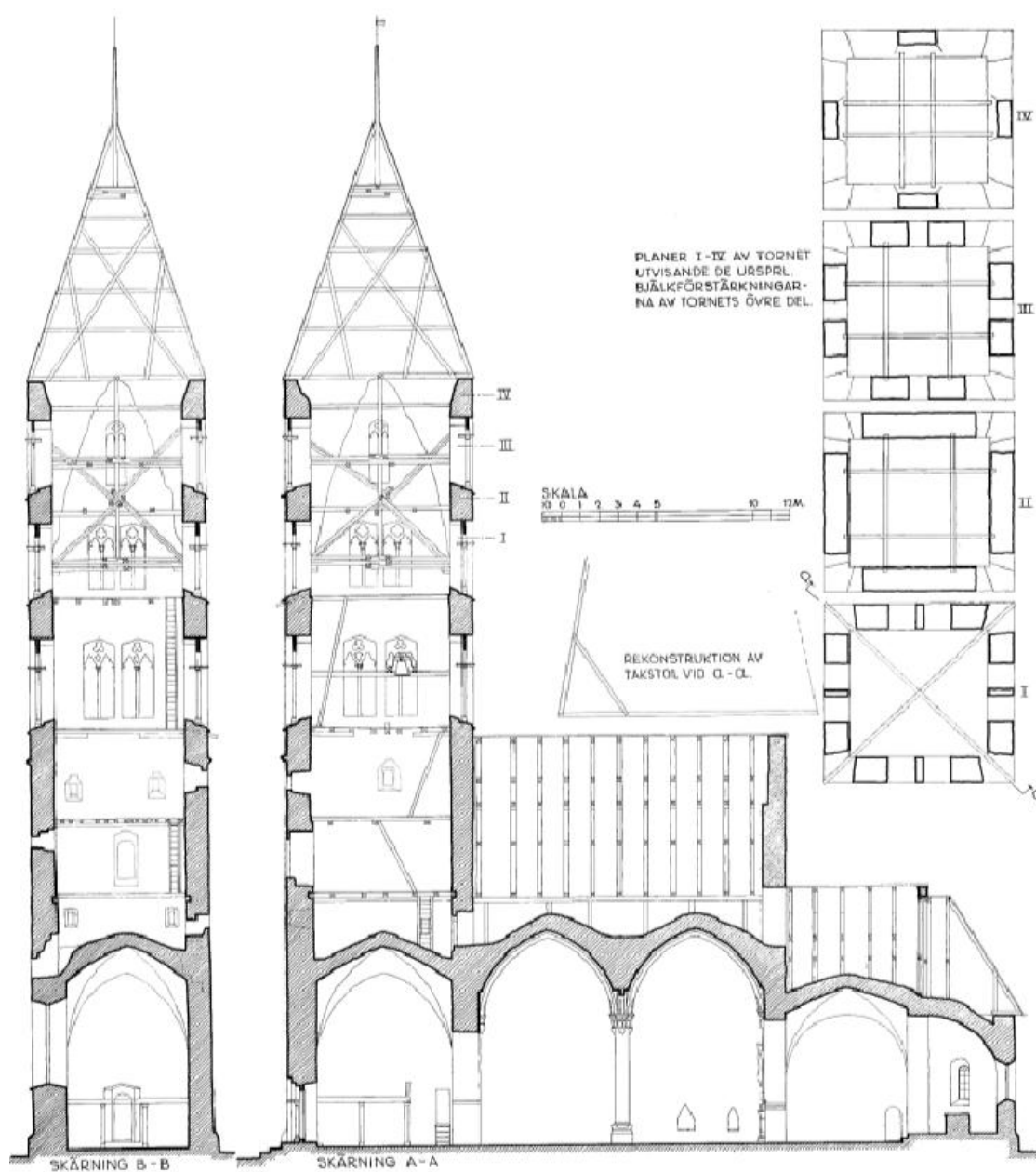

Exteriör från nordväst. Foto JL 2023.

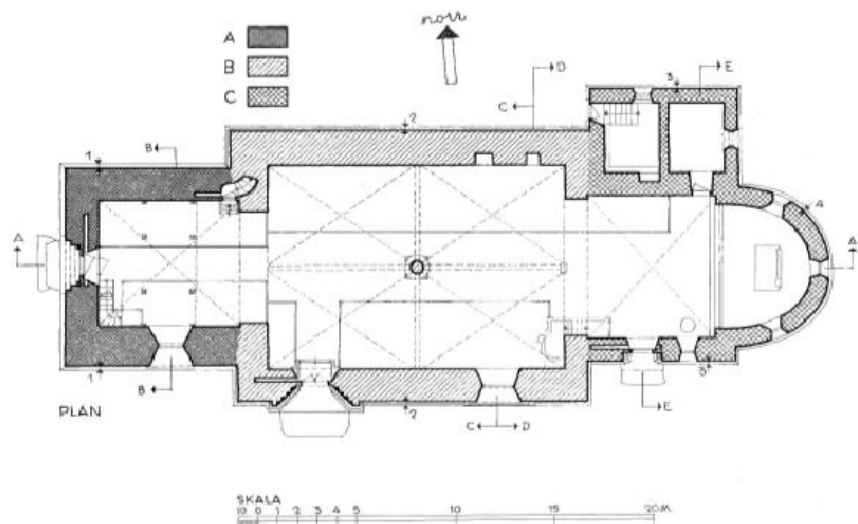

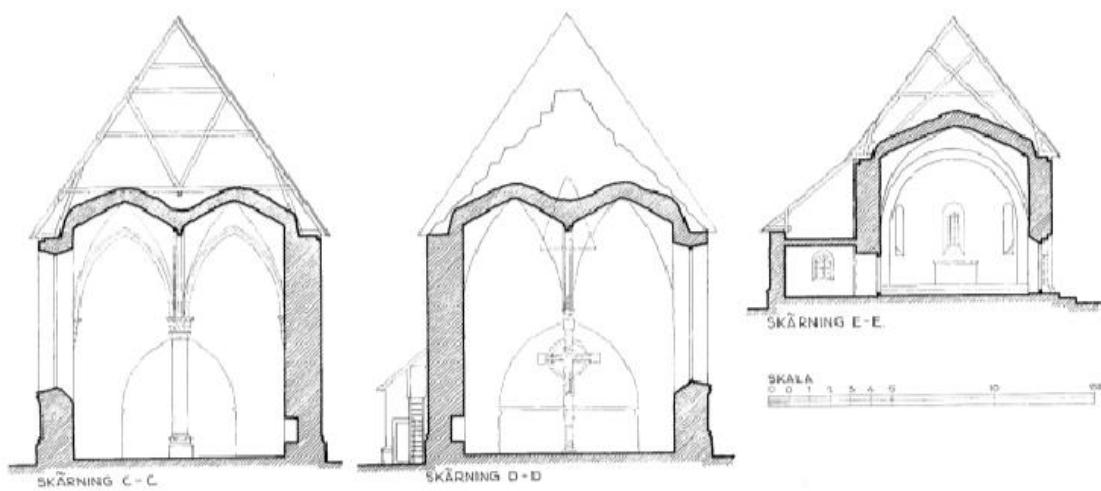
Tornet, synligt på avstånd,
från öster. Foto JL 2020.
Nedan kyrkan ovanifrån
från nordöst. Foto Pär
Malmros 2022, Visby stift.

Sektion genom
tornet mot väster och
längdsektion mot
norr samt tornplaner.
Nedan plan.
Uppmätningar John
Söderberg 1940 och
1966. Efter SvK
volym 125, Gotland
VI:2 (1968).
Byggnadsperioderna
avser A och B: 1300-
talets mitt (tornet är
inte äldre än
långhuset), C: 1864-
1865 (kopia av kor
från omkring 1200).

Byggnadshistorik

Kyrkan består av ett torn och långhus från 1300-talet medan koret, absiden och sakristian byggdes 1864-1865 med ett äldre absidkor från 1200-talets första hälft som förebild. En utgrävning från restaureringen 1929-1930 frilade grundmurar av ett äldre långhus och torn samt absidkorets tidigare form. I denna romanska kyrka hade koret och absiden ovanligt stora proportioner i förhållande till långhuset och tornets mått var relativt små. Medan korportalens former daterar absidkoret till ett stycke in på 1200-talet ger tornets planform snarare associationer till kyrkor från 1100-talet, som Garde och Källunge. Det är därför inte osannolikt att koret inte var ursprungligt, utan hade ersatt ett äldre och mindre kor. I enlighet med det gängse sättet att förstora en gotlandskyrka kan absidkoret ha varit en första etapp i en ombyggnad som var tänkt att fortsätta med ett större långhus. Kanske var takhöjden också större än i det äldre långhuset, vilket markerade att det var tänkt att få en fortsättning. Det nuvarande koret är något större än det medeltida, men även detta bör ha haft en ansevärd storlek för att vara ett romanskt absidkor. Att det också hade tre relativt glest placerade fönster i absiden tyder på att denna hörde till de större på landsbygden. Koret hade en långsmal sakristia i norr med tunnvalv enligt Carl Georg Brunius (III s. 117). Formen talar för att den var ursprunglig och i så fall en av de äldre sakristiorna på Gotland.

Långhuset och tornet tillkom i en gemensam byggnadsetapp strax före 1300-talets mitt. En tidigare teori att tornets nedre del skulle vara äldre, daterat efter västportalen, stämmer inte, utan delarna är byggda samtidigt. Kyrkan har kunnat lyftas fram som ett ovanligt exempel på att den förstörats genom ett nytt långhus som första etapp, medan den äldre kyrkans kor stått kvar i väntan på ett nytt korbygge. Om långhuset istället ses som det, om än något sent, redan planerade större långhuset stämmer ordningsföljden bättre överens med det för Gotland vanliga. Emellertid hade en lång tid gått, omkring hundra år, och långhuset blev säkerligen större än vad som ursprungligen var planerat. En förhoppning kan givetvis ha funnits om att en dag kunna bygga ett rymligt kor i stil och storlek anslutande till långhuset. Genom storleksskillnaden blev anslutningen sannolikt inte den bästa. Korvalvet uppvisade rämnor som diskuterades vid 1600-talets slut och 1800-talets början och så småningom löstes genom en fullständig ombyggnad av absidkoret.

I den nya kyrkan infogades en stor, rundbågig portal i väster. Former och detaljer daterar den till 1200-talets mitt, något senare än korportalen, vilket visar att det var en återanvänd eller åtminstone tidigare tillverkad portal som infogades. Portalen kan ha fogats in i det äldre långhusets mur som ett sätt att modernisera detta, eller också ha tillverkats i förväg till det planerade nya långhuset men sedan ha blivit liggande tills den infogades i det nya tornet. Det kan inte uteslutas att det äldre långhuset och tornet var byggt efter absidkoret vid 1200-talets mitt, men tornen från den tiden är inte så små och den djupa trespråkiga portalen är för tjock för den äldre kyrkans murar.

Tornet planerades ovanligt nog utan de på stora torn annars vanliga indragningarna med sidogallerier. Sådana gallerier synes ha varit ett sätt att öka tornets stabilitet, medan man i Stånga har lyckats lösa det ändå trots att de 40 meter höga tornmurarna håller i princip samma bredd hela vägen upp. Dock har torntrappan upp förbi valvet över ringkammaren blivit något inklämd i hörnet mellan tornet och långhuset. Det nya långhuset byggdes runt det gamla, medan det äldre tornet troligen revs för att lämna plats åt det nya och åt långhusets västgavel. Det nya, gotiska långhuset samlades runt en mittkolonn så som varit vanligt i många gotländska långhus sedan 1200-talets mitt, nära ett sekel innan det i Stånga byggdes, men som i Stånga fick högre rymd än

som annars varit vanligt. Ett stort och högt gotiskt fönster sattes i långhusets sydfasad. Ett liknande, mindre men ändå relativt stort och likaledes tvådelat fönster placerades i tornets sydvägg. I tornets västfasad insattes en stor romansk portal, som antingen hade flyttats dit från den äldre byggnaden eller också legat färdighuggen i väntan på att fogas in efter kyrkans ombyggnad, kanske kan den också ha kommit hit från annat håll.

I långhusets södra fasad infogades istället en portal med väggreliefer. Denna märkliga portal, med sin omfattning den största på Gotland, har länge väckt frågor kring dess tillkomst och hur den ursprungligen varit planerad. Detaljernas sammansättning och portalens uppbyggnad visar att den delvis är hopsatt av delar som från början inte skulle höra samman. Portalen flankeras sålunda av två vattenkastare som borde ha suttit på tornet. Den krönande Kristusbilden har framtvingat en ej avsedd utvidgning av vimpergen så att den skulle rymmas i gavelfältet medan bilderna till höger synes sakna samband med portalen och kan vara hämtade från en väggrelief utan annan motsvarighet på Gotland. En återkommande diskuterad fråga är om alla delarna har varit avsedda för Stånga kyrka eller om delar av dem tillverkades för ett ej realiserat kyrkoprojekt, eller inte fullbordades, för att sedan sättas upp här i brist på bättre alternativ. Bitarnas delvis förväxlade placering visar att de sannolikt inmonterades under viss tidspress eller av en inte motivkunnig person, även om det samlade resultatet blev än mer anslående än som sannolikt var tänkt.

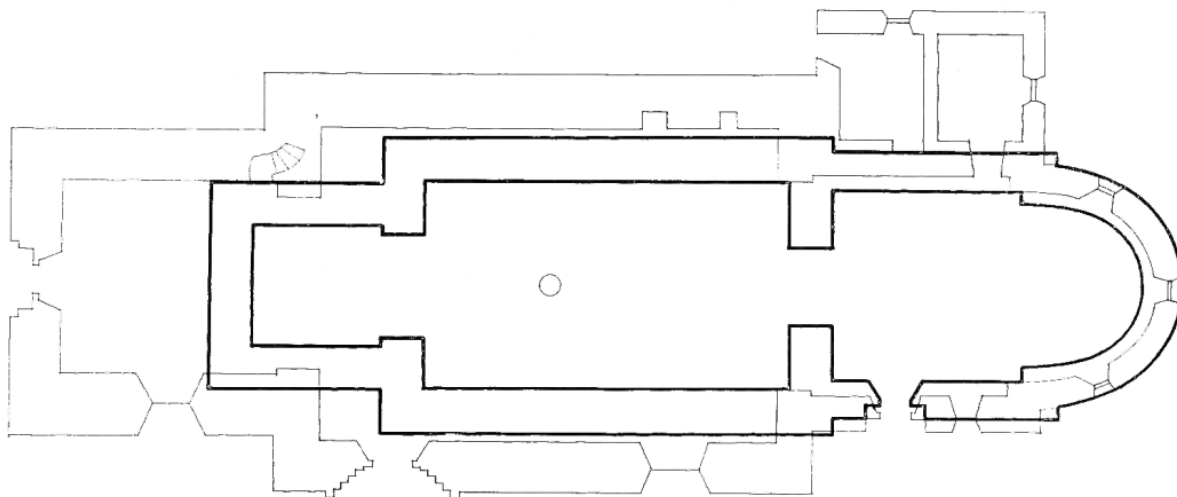
Det nya långhuset och tornet fick en betydligt starkare resning än det hundra år äldre romanska absidkoret. Även om de bildade en sammanhållen anläggning med stark stegring från absiden till tornet torde som nämnts en stark önskan ha funnits om att bygga om korpartiet så att det till stil och storlek passade bättre till långhuset. Så skedde dock inte. Hur anslutningen invändigt mellan det romanska koret och det gotiska långhuset såg ut exakt vet man inte. Den romanska och gotiska triumfbågen korresponderade, att döma av utgrävningsplanen, inte med varandra. Koret öppnades med hela sin vidd mot långhuset och den gotiska triumfbågen. Bågen var till och med bredare än koret, enligt Brunius beskrivning (III s. 118), vilket talar för att man planerade ersätta koret med ett större. Troligen ommurades delar av korvalvet när den gamla triumfbågen revs och möjligen kan detta ha skapat den instabilitet som orsakade de sprickor i korets murar och valv som omtalas 1688 och 1802 och noterades av Brunius på 1860-talet. Kanske hade man medvetet löst anslutningen provisoriskt för att man var inställd på att snart bygga ett nytt och större kor.

Om kyrkans senare öden under medeltiden är ingenting känt. En uppgift finns om att en eldsvåda skall ha drabbat kyrkan på 1400-talet. Kanske var det den som gjorde att tornets ljudgluggar tidigare hade starkt skadade omfattningar, vilket syns på äldre foton. Murarnas inre visar inte uppenbara brandskador, men å andra sidan täcks murarna invändigt av puts och andelen ursprungligt virke är liten, vilket kan tala för att en eldsvåda inträffat i äldre tid.

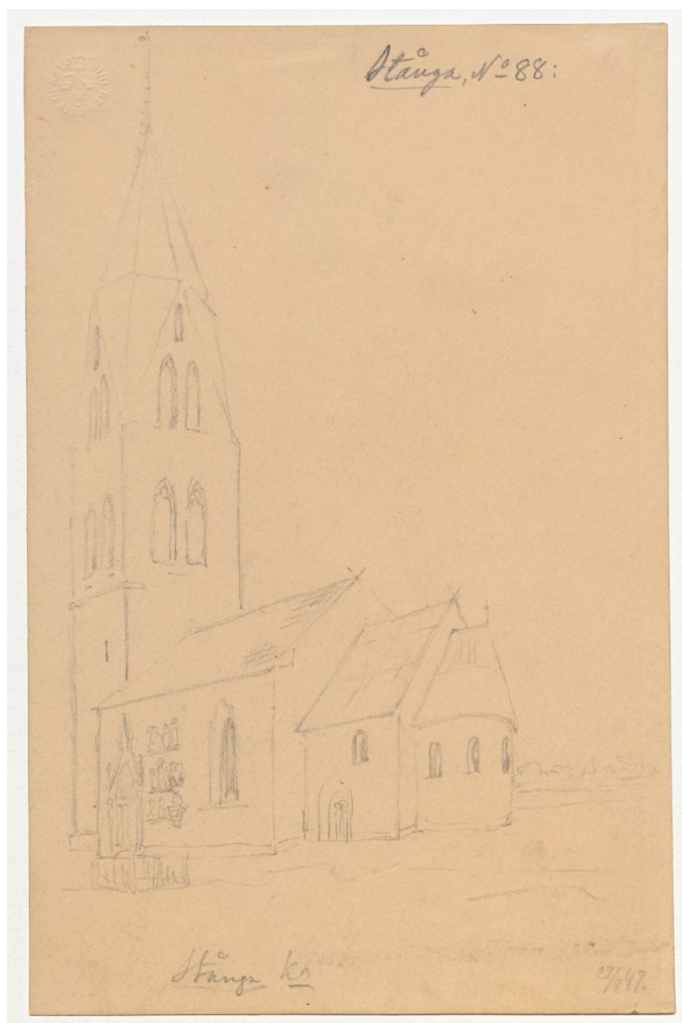
År 1704 sänktes långhustaket till den låga vinkel som också syns på äldre foton. Det var ett vanligt förfarande när höga och spetsiga tak skulle beläggas med tegel för att dels teglet skulle ligga stadigare, dels minska ytan som skulle beläggas och därmed antalet tegelpannor att köpa in. Sprickorna i korets murar och valv upplevdes så pass allvarliga att man 1864-1865 rev det äldre absidkoret med sakristia för att uppföra ett nytt. Trots vissa tankar på att göra ett kor i gotisk stil för att bättre ansluta till långhuset – arkitekten Per Ulrik Stenhammar vid ÖIÄ gjorde ett sådant förslag – valde man att göra det nya koret som en kopia av det gamla med bibehållande av den gamla korportalen och ett nyslaget kryssvalv, ett av de första på Gotland efter medeltiden. Vissa avsteg gjordes dock. Troligen fick det nya absidkoret något större mått. Fönstren normaliserades så att de satt på samma höjd i kor och absid. Takvinkeln sänktes något varvid takfoten lades i

samma nivå och höjdskillnaden mellan taken minskades så att koret inte behövde någon murad gavel mot absiden. Invändigt ger också absiden med sina vida mått, associationer till det södra och östra Sveriges nyklassicistiska kyrkor med rundad korabsid i öster snarare än till ett romanskt absidkor.

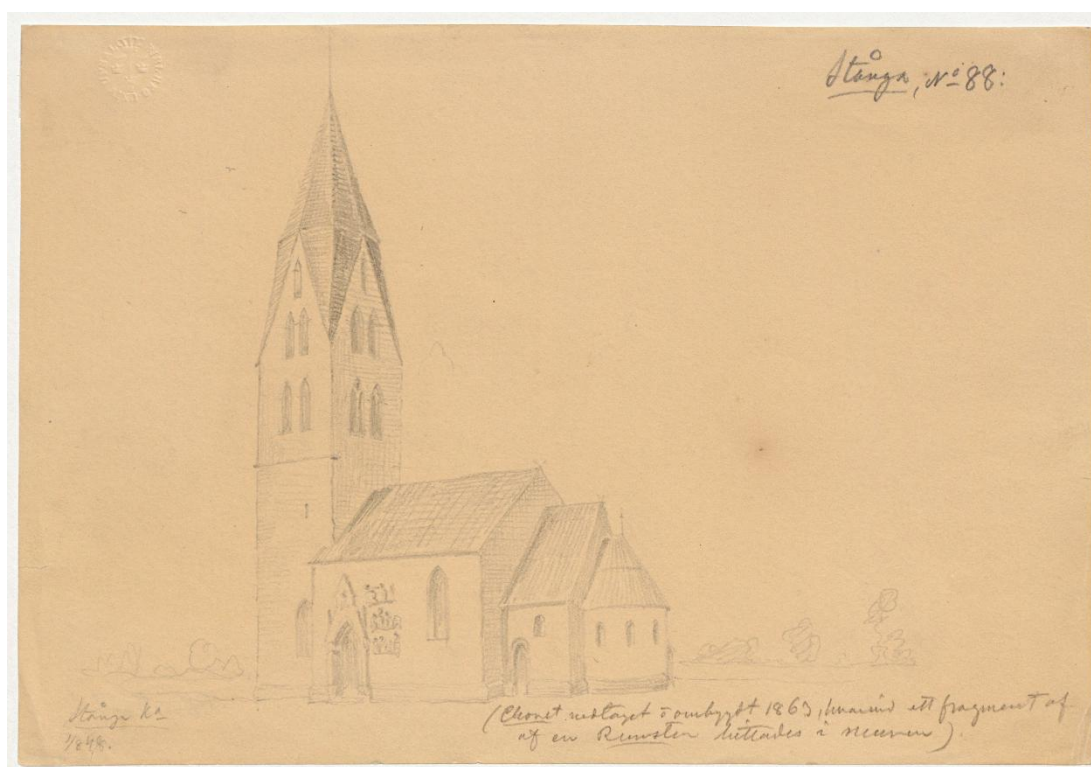
Under 1900-talet skedde också några viktiga förändringar av kyrkans yttre arkitektur. År 1907 restaurerades tornet varvid de skadade ljudgluggarna återställdes med nya masverk och kolonnetter, så långt möjligt utifrån bevarade spår. Invändiga avlastningsbågar i tegel visar att man även fick förstärka murverket. En skorsten tillkom troligen 1913. Vid en restaurering 1929-1930 höjdes åter långhustaket till den ursprungliga höjden. Det höjda taket belades med faltak istället för tegel. Samtidigt ändrades absidkorets spåntak till faltak.

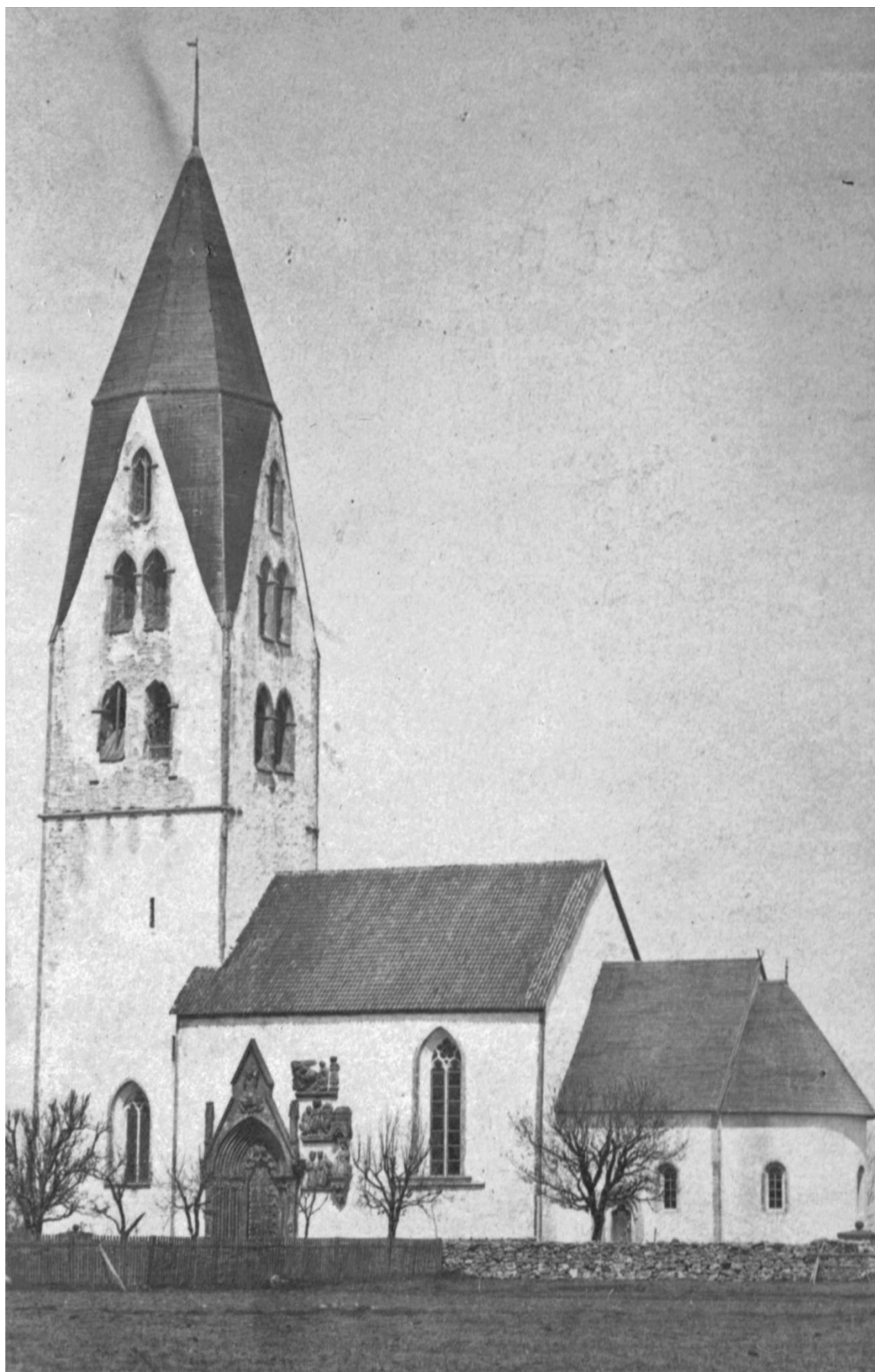

Ritning över äldre grundmurar, påträffade 1929-1930. Efter SvK 125, Go VI:2.

Exteriör från sydöst.
Blyertsteckningar av Per
Arvid Säve 1847 respektive
1848, UUB. Teckningarna
visar det medeltida
absidkoret innan det revs
och ersattes av ett nytt 1863-
1864. Bilderna visar att även
den medeltida absiden hade
tre fönster, men att
korfönstret inte satt på
samma nivå samt att
höjdskillnaden på kor- och
absidtaken var något större.

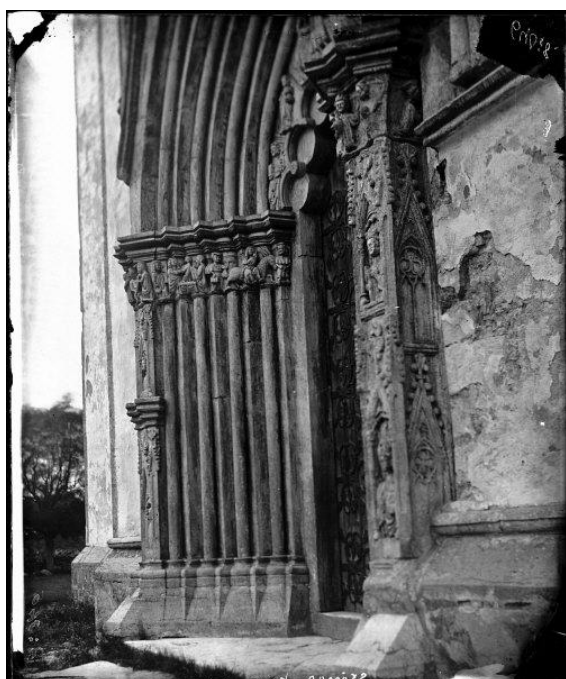
Exteriör från sydöst. Foto från 1800-talets andra hälft (möjligen av Andreas Collberg ca 1870?), ATA. Bruket på teglet över östra långhusgaveln visar att det var ett understruket tegeltak.

Exteriör från sydöst, tagen efter föregående bild att döma av putskadorna och trädens storlek. Till vänster tornportalen. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

Långhusportalen samt
detaljer av den. Foto Carl
Fredrik Lindberg 1875,
ATA.

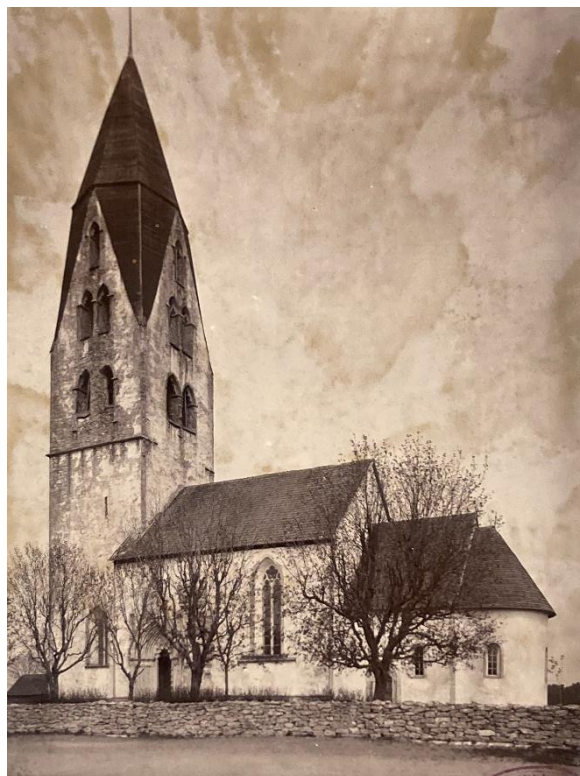

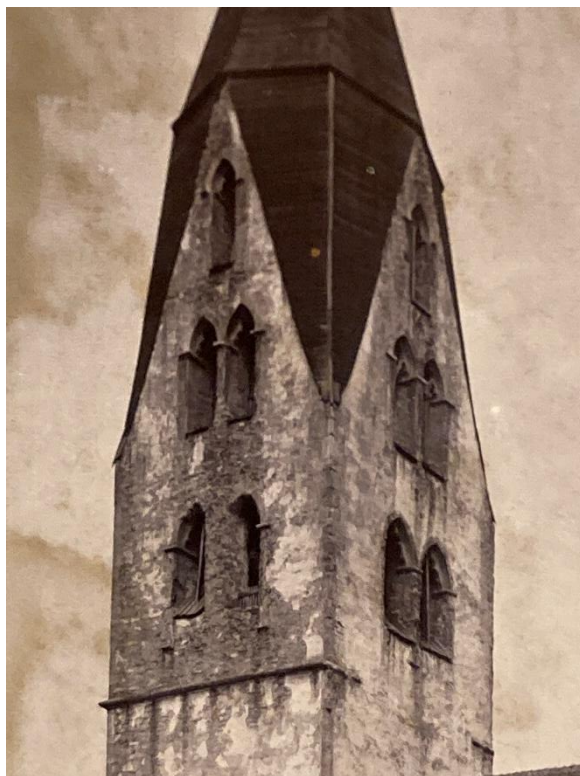
Exteriör från sydöst. Foto Olivia Wittberg, 1800-talets slut, ATA.

Exteriör från sydöst samt långhusportalen omkring 1890. Foto Carl Curman, ATA, respektive N. J. A. Lagergren, GM.

Exteriör från sydöst. Foto Louis Nilsson 1898 respektive J. W Hamner ca 1900, GM.

Detaljer av föregående visande tornets skick innan restaureringen omkring 1900 då ljudluggarna återställdes. Den norra mellersta ljudluggen mot öster hade bevarat masverk. Några av de övriga hade fått masverk av trä.

Exteriör från sydöst. Foto Einar Erics 1915, ATA. Det något mörkare masverket i den högra av andra våningens ljudglugg visar att detta är ursprungligt medan övriga är nyhuggna. Skorstenen har tillkommit.

Exteriör från nordväst samt sakristian från nordväst. Foto Erik Fant 1927 respektive 1930, ATA.

Exteriör från öster
strax efter
långhustakets
höjning. Absidkorets
spåntak ersatt av
faltak, som på det
nya långhustaket.
Foto Iwar Anderson
1939, ATA.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Stånga kyrka består av ett kor med absid i öster och sakristia i norr, ett högre och bredare långhus samt i väster ett torn, ett av de högsta på Gotland. Kyrkan är byggd av tuktad och huggen kalksten som i fasader och mot kyrkorummet är täckt med puts utom i omfattningar, socklar och hörnkedjor. Taken är belagda faltak, tornhuven med liggande tornpanel. Tornet markeras med en hög och reslig tornhuv. Dess roll som klockbärare illustreras genom att tornets övre del är genombruten av kolonnett- och masverksförsedda ljudgluggar i tre våningar. Kyrkans sydfasad domineras av den stora och ansevärd långhusportalen och de vid denna placerade inmurade relieferna. Portalen är en rik perspektivportal med flera språng, försedda med kolonnetter och rundstavar. Kapitälband, poster, tympanonfältet och vimpergen bär rikt huggna figurativa reliefer, till stora delar visande Jesu livs historia. Två fialer reser sig över gavelfältets nederdel. Portalen flankeras av två starkt skadade vattenkastare som troligen burit ansiktsmasker på liknande sätt som i portalerna i Hablingbo och Grötlingbo. I sin reslighet och rikedom saknar portalen motstycke på Gotland, särskilt i kombination med de figurer i djup relief som är inmurade öster om portalen. Kombinationen av motiv, oregelbundenheten, asymmetrier, förekomsten av vattenkastare samt att några bilderna på kapitälbandens yttersidor är dolda inne i murverket visar att portalen är ett ej avsett montage, men som i sin sammansättning ändå blivit en anslående och balanserad helhet. På dörrbladen med medeltida järnbeslag sitter ett alnmått, en kopia av en medeltida alnlikare att korrigera andra måttstockar efter.

Koret är betydligt smalare än långhuset och har en rundbågig perspektivportal som är betydligt mindre än långhusportalen. Troligen följdes den portalens ursprungliga form när den återuppsattes vid absidkorets nybyggnad på 1860-talet. Absiden har tre fönster som genom rundningen vetter åt olika håll. Absidens och korets takfot ligger i samma nivå liksom korets och absidens likartat formade och placerade fönster, vilket vittnar om det nuvarande korets byggnadstid på 1860-talet, eftersom dessa detaljer erinrar mer om rundade korpartier i samtida kyrkor med nyklassicistiska drag än om ett romanskt absidkor där byggnadskropparna brukar ha en mer individuell karaktär. Sakristiebyggnaden har fönster åt öster och norr samt två ingångar från väster, varav den nedre nu igenmurade upptogs 1913 till ett pannrum och den övre leder till ett magasin på vinden. I övrigt är nordmuren på långhuset och tornets nedre del slutna utan portal eller fönster men med små ljudgluggar i långhusets västra vägg till torntrappan. Tornportalen är rundbågig vilket visar att den är äldre än tornet i övrigt. Bland Gotlands romanska portaler utmärker den sig genom att ha flera jämbreda språng än som annars är vanligt och att kolonnetterna är placerade vid innersta språnget. Det kan inte uteslutas att det yttersta språnget lades till vid inplaceringen i tornet. Högre upp i tornet, nedanför den huggna gesimsen, finns flera öppningar varav några är enkla medan andra är symmetriskt placerade och har välhuggna rundbågiga omfattningar, bland annat en lastport mitt på västfasaden. Ljudgluggarna i tornets övervåningar hör till en mindre och grupp, tillkommen på 1300-talet, där ljudgluggarna har ovanligt rik form med masverk, som i Rone, Dalhem, Eksta, Endre. Tornmurarna avslutas uppåt med höga trekantsgavlar vilka har stor betydelse för att markera tornets reslighet. På dessa vilar tornhuven av trä. Vindflöjeln (kopia från 1953) bär årtal från huvens nybyggnad 1760.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2019.

Exteriör från sydöst och nordöst. Foto JL 2023.

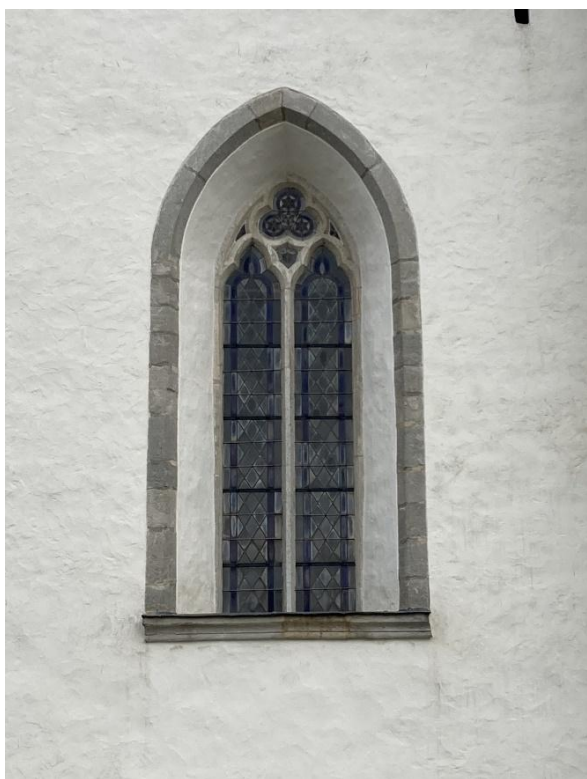
Exteriör från nordöst. Foto JL 2023.

Exteriör från norr snett ovanifrån samt från nordväst i midsommarsol. Foto Pär Malmros 2022 respektive JL 2023.

Foto från nordväst samt sydväst snett ovanifrån. Foto JL 2023 respektive Pär Malmros 2022, Visby stift.

Tornfönstret i sydfasaden samt långhusets gotiska och korets romanska fasader från sydöst. Foto JL 2023.

Långhusportalen. Foto JL 2023.

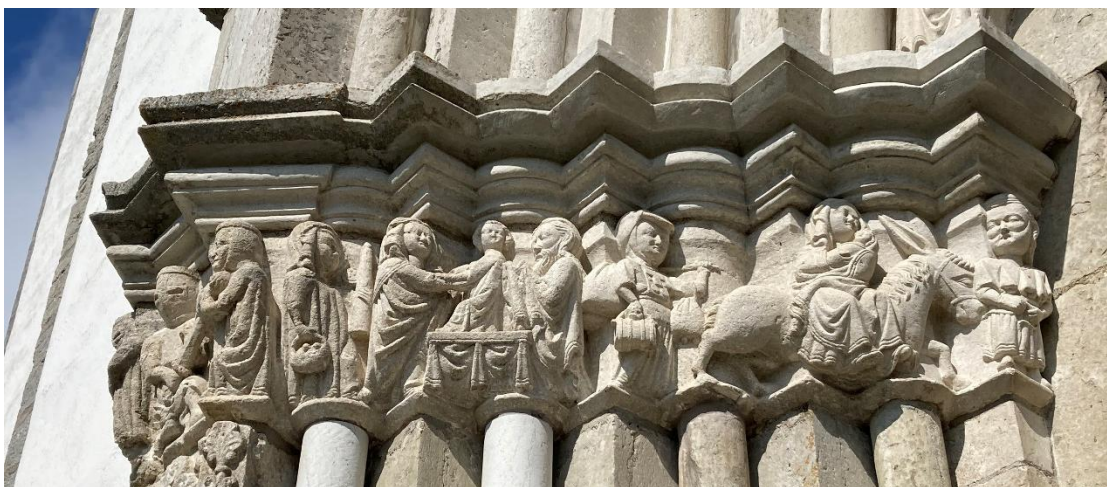
Långhusportalen i vårbelysning på morgonen och vid middagstid. Foto JL 2019.

Långhusportalen i sommarljus samt långhusets sydfasad från sydväst. Foto JL 2023.

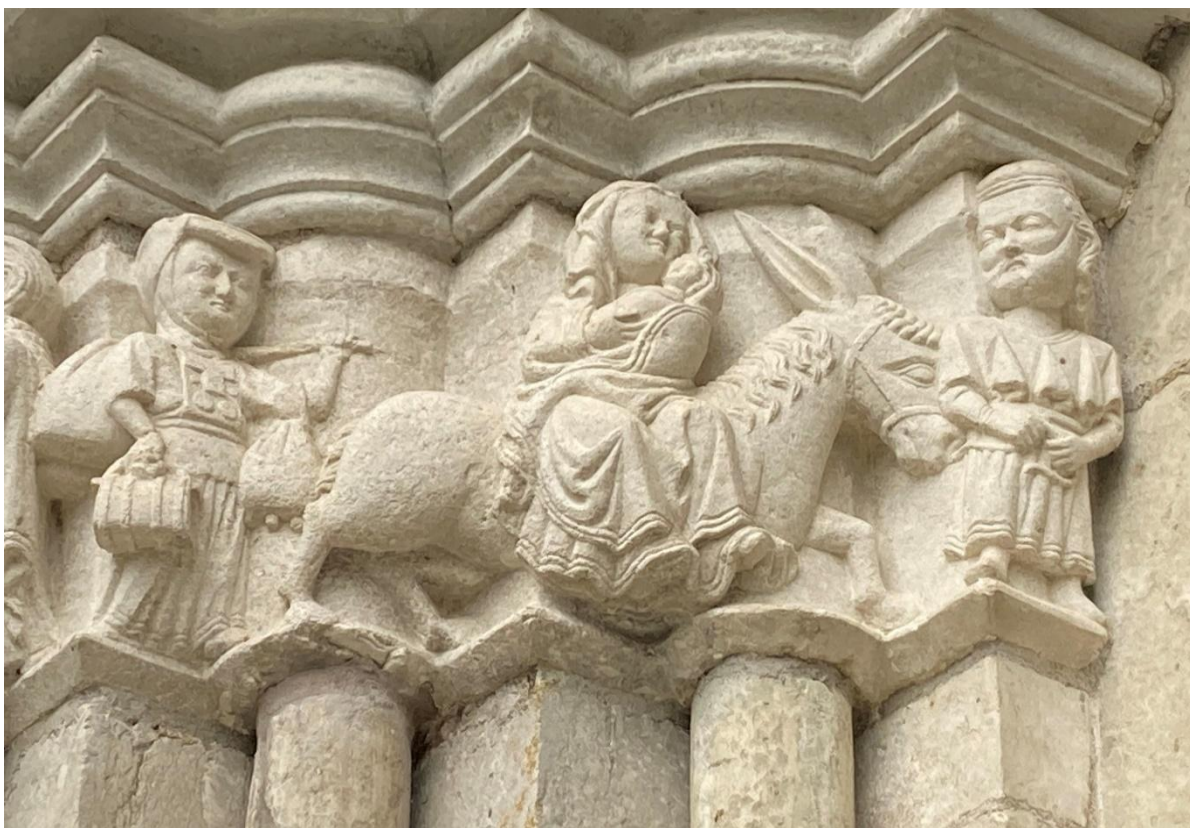
Långhusportalens tympanonfält. Foto JL 2023.

Långhusportalens östra och västra kapitälband. Foto JL 2023.

Yttersidorna av långhusportalens östra respektive västra kapitälband. Foto JL 2023.

Detalj av långhusportalens västra kapitälband. Foto JL 2023.

Långhusportalens östra post samt nedre delen av västra posten. Foto JL 2023.

Madonnabild, del av södra långhusfasadens skulpturgrupp. Foto JL 2023 respektive Pär Malmros 2022, Visby stift.

Södra långusfasadens bilder, konungarnas tillbedjan samt del av vattenkastare. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Långusfasadens skulpterade bilder, detalj. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Långhusportalens skulpterade bilder, Gisslandet. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Detalj av långhusfasadens skulpterade bilder, Gisslandet samt Korsnedtagningen. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Södra långhusportalens dörr från 1890-talet med medeltida beslag, överflyttade från den äldre dörren. Till höger närbild av alnlikare, den så kallade Stångaalnen. Kopia av original från 1200-talet. Foto JL 2023.

Inskrift på alnlikarens löstagna original, berättande att detta är den rätta gutaalnen. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift. Till höger långhusets fönster samt södra hörnet mellan långhus och kor. Foto JL 2023.

Koret, absiden och sakristian från sydöst. Byggda 1864-1865 efter förebild av det äldre korpartiet. Foto JL 2023.

Långhusets och korets respektive korets och absidens socklar. Foto JL 2023.

Korportalen, överflyttad från det medeltida koret till det nuvarande 1864-1865. Foto JL 2023.

Kordörren. Till höger södra korfönstret. Foto JL 2023.

Absidens sydöstra och östra fönster. Foto JL 2023.

Del av absidens sockel, nyhuggen på 1860-talet. Foto JL 2023.

Kor, absiden och sakristian från nordöst. Till höger absidens och sakristians sockel, den senare troligen innehållande återanvänd sockelsten från gamla koret medan absidens är huggen på 1860-talet. Foto JL 2023.

Sakristian från nordväst. Foto JL 2023.

Sakristians norra fönster. Till höger igensatt tidigare ingång i sakristians västra mur, troligen till teknikrum. Foto JL 2023.

Långhusets östgavel från nordöst snett ovanifrån. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Långhusets gavelsörte med den påmurade delen från 1950-talet. Till höger skorstenen. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Långhusets norra fasad i släpljus vid midsommartid. Foto JL 2023.

Långhusets och tornets socklar på norra sidan. Foto JL 2023.

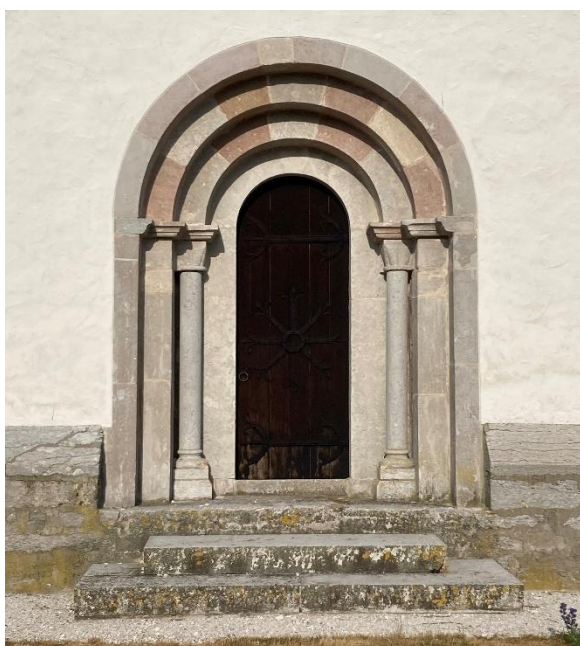
Tornets nedre del och långhuset från nordväst. Foto JL 2023.

Långhusets nordvästra hörn med ljusgluggar till trappan. Till höger tornportalens arkivolter och norra kapitälband. Foto JL 2023.

Tornportalen. Ursprungligen troligen det äldre romanska långhusets sydportal och kyrkans huvudingång, flyttad till det under byggnad varande gotiska tornet på 1300-talets. Foto JL 2023.

Tornportalen i solbelysning. Till höger södra kolonnens bas. Foto JL 2023.

Tornportalens östra kapitälband. Foto JL 2023.

Tornportalens dörr samt portalen från sydväst. Foto JL 2023.

Exteriör från nordväst. Foto JL 2023.

Exteriör av tornets nedre del från nordväst snett ovanifrån. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Lastport och ljusgluggar på västra fasaden av tornets mellersta del. Foto JL 2023. Ovan till höger detalj av öppningarna, nedan till höger öppning på norra fasaden under ljudgluggarna. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Tornet från norr och nordöst. Foto JL 2023.

Tornet från sydväst samt ljusglugg i tornets södra fasad.
Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Nedre ljudgluggarna mot söder och väster. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Mellersta ljudgluggarna mot öster och norr. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Översta ljudgluggen mot öster samt vindflöjeln. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Interiör

Kyrkorummet är uppdelat i kor med absid, långhus och ringkammare. Mest anslående är långhusets resning och blicken mot öster som passerar via det stora triumfkrucifixet. Tydligaste rumsuppdelningen är mellan långhuset och koret eftersom den markeras av triumfbågen som är smalare och lägre än långhuset. Av betydelse för rummets sammansättning är också långhusets mittkolonn och hur triumfkrucifixet är placerat på en piedestal och trabes (bjälke). Koret är i sin tur uppdelat i kor och absid, vars tribunbåge är ovanligt tydligt markerad med huggen sten i samma bredd som triumfbågen. Ringkammaren innanför tornbågen, som har samma höjd och bredd som triumfbågen, upptas till stor del av orgelläktaren med dess underbyggnader. Över tornbågen sitter en stor ansiktsmask som sannolikt har burit ett lock till dopfunten som då varit placerad rakt under tornbågen.

Kyrkans murar och valv täcks av en slät puts sannolikt från 1860-talet. Bågar och kolonnen är utförda av slåthuggna kalkstensblock. Kolonnens kapital och långhusmurarnas kalkstenskonsoler är skulpterad med bladornament eller ansiktsmasker. Golvet är av trä utom i absiden kring altaret. Fönstren i långhuset och tornet är de medeltida men med masverk och färgat glas från 1868 medan korets och absidens fönster fick sin form och placering efter förebild av det medeltida absidkoret. Även tidigare hade absiden tre fönster (varav det norra var igenmurat enligt Brunius III s. 117, som även eventuellt omtalar ytterligare ett litet fönster åt söder). Det nuvarande absidkoret följer det äldres huvuddrag men till sin inre karaktär och sina proportioner präglas det även av 1800-talets nyklassicistiska arkitektur. Främst gäller det den vida absiden och dess fönster som är större och mer regelbundna än i andra absidkyrkor på ön. Tribunbågen i kvadersten saknar också medeltida motsvarighet i andra kyrkor. De glasade vindfången innanför långhus- och tornportalerna, utformade för att kunna släppa in dagsljus när ytterdörrarna var öppna, tillkom på 1890-talet efter ritningar av arkitekten Gustaf Pettersson.

Bakom bänkskärmarna på norra sidan skymtar målad rankornamentik av 1600-1700-talskaraktär som troligen tidigare har täckt nedre delarna av murarna. Sannolikt har murar och valv tidigare haft inslag av kalkmålningar från medeltiden. Under läktaren finns i ringkammaren på norra sidan rester av ett målat skepp, troligen från 1400-talet.

Sakristian på korets norra sida upptar idag hela sakristiebyggnaden. År 1913 hade dess västra del inrättats till pannrum, avskilt från sakristian med en nu riven murad vägg. I sakristians västra del skåpinredning gjord av äldre bänkdörrar. Ingången till sakristian från koret är rundbågig med huggen omfattning, huvudsakligen i sandsten, överflyttad från gamla sakristian (Brunius III s. 116) omslutande en dörr med medeltida beslag, vilket talar för att den äldre sakristian varit medeltida.

Uppgången till torn och vind sker genom en murtrappa med högt placerad ingång i ringkammarens nordöstra hörn. Ett bomhål på dörrens insida visar att man inifrån tornet kunde låsa obehöriga ute. Spiraltrappan löper inne i långhusets nordvästra hörn och når tornets första övervåning i nordöstra hörnet. Första övervåningen, som också visar ovensidan av ringkammarens valv, har inte mindre än fyra ljusluggar, varav en mot söder av okänd orsak går ner väsentligt lägre än de andra. Andra övervåningen har en stor lastport i väster, vilket visar att denna del av tornet använts till förvaring. Nästa våning har tre ljusluggar. Sannolikt har saker kunnat lastas in genom lastporten och sedan förvarats i de med flera gluggar upplysta våningarna ovanför och nedanför. Klockan hänger innanför de nedersta ljudgluggarna. Över ljudgluggarna mot söder syns i murverket en förstärkningsbåge i tegel från ljudgluggarnas restaurering 1907.

Murverket inne i tornets övre delar har varit putsat, i våningarna under ljudgluggarna slammat. Möjligen kan det tyda på att murarna skadats vid en brand, vilket kan förklara det dåliga skick som ljudgluggarna, särskilt mot söder, befann sig i före 1907. Ett glest trägolv skiljer klockvåningen från tornets översta del innanför de två övre våningarna ljudgluggar och gavlarna, på vilka tornhuven reser sig. Bjälkhål visar att den ursprungliga huven haft en annan typ av bärkonstruktion ifall de inte härrör från en tidigare stabilisering av gavlarna.

Kyrkvinden nås från tornets första övervåning. På tornets östra mur och i triumfbågsgaveln syns takets lägre fall före 1929-1930. Detta år byggdes också takstolen med rikt inslag av äldre virke. Den triangulära öppningen mellan vindarna saknar de annars vanliga stödbjälkarna vilket kan tala för att yttertakets skadats i en eldsvåda. Gavelröstet mellan kor och absid är murat ovanpå den yttersta takstolen och vilar helt på denna.

Interiör mot öster.
Foto JL 2023.

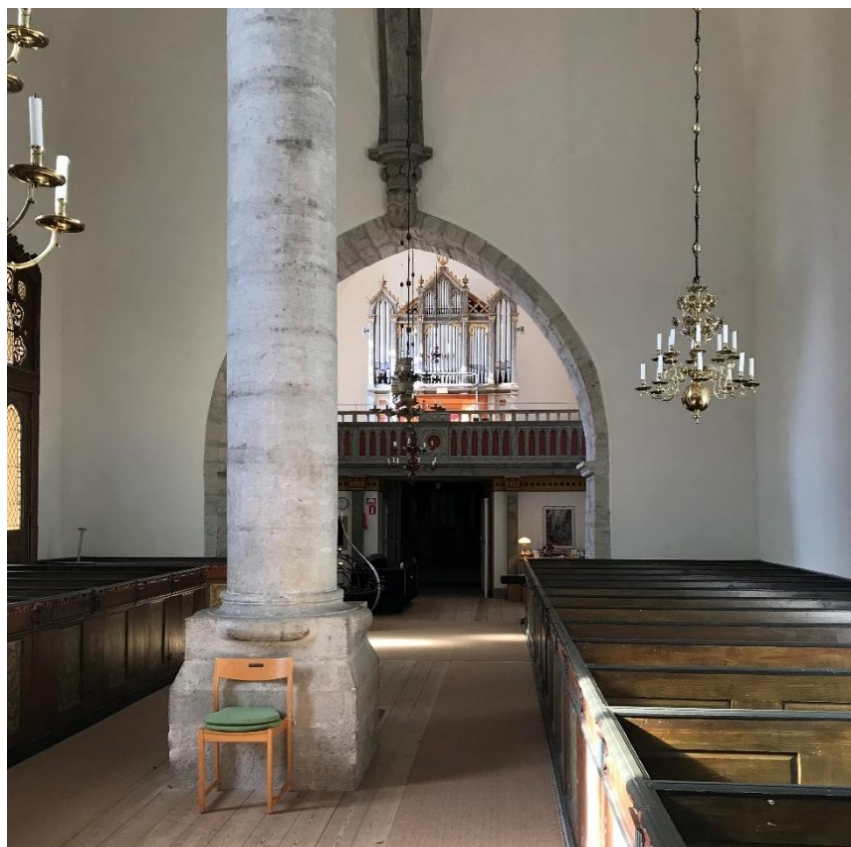
Interiör mot öster.
Foto JL 2023.

Interiör mot väster.
Foto JL 2023.

Interiör mot väster. Foto JL 2023.

Interiör mot väster. Foto JL 2019.

Interiör genom triumfbågen mot öster. Foto JL 2023.

Interiör av koret respektive absiden mot norr. Foto JL 2023.

Interiör av koret mot öster. Foto JL 2023.

Absiden mot sydöst. Till höger absidens östra fönster. Foto JL 2023.

Korets södra fönster. Till höger ingång till sakristian. Foto JL 2023.

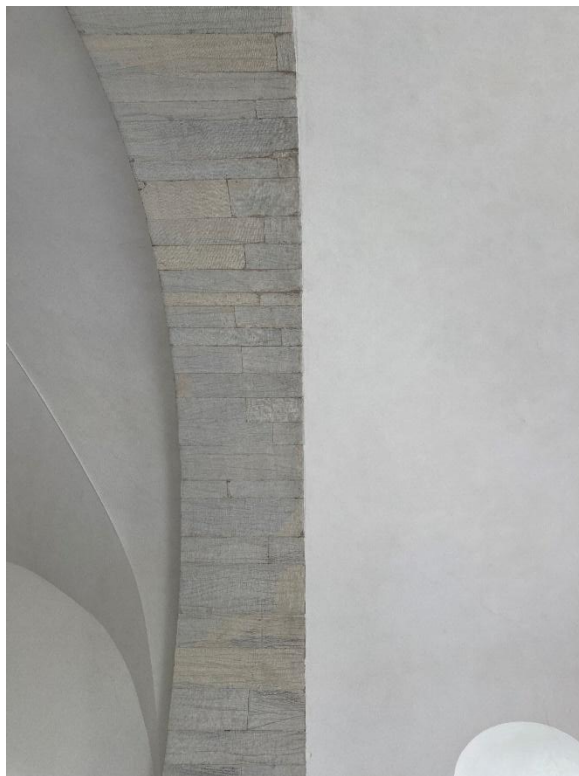

Interiör av sakristian mot väster. Foto JL 2019.

Interiör av sakristian mot öster. Foto JL 2019.

Korvalvet mot nordväst samt tribunbågen uppåt mot norr. Foto JL 2023.

Interiör av långhuset mot öster. Foto JL 2019.

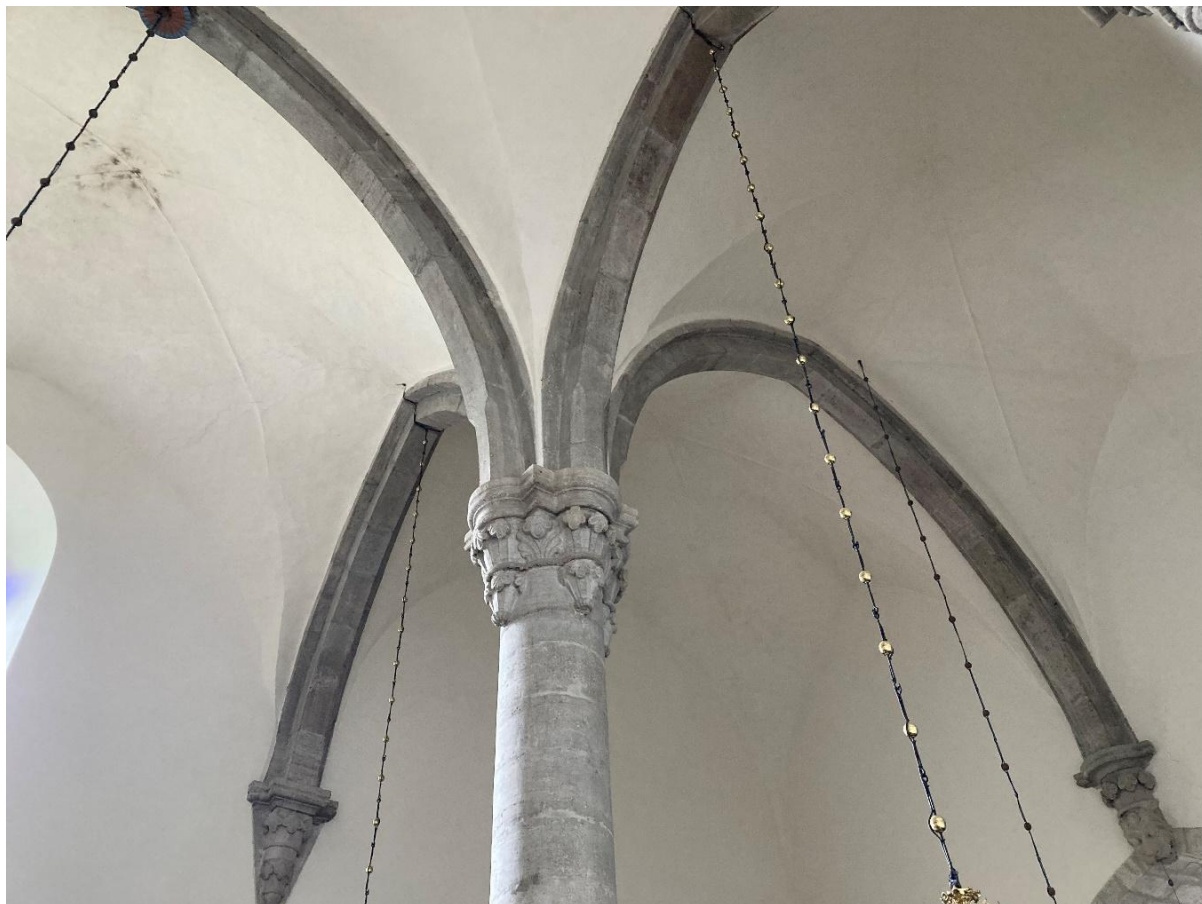
Interiör av långhuset mot nordväst. Foto JL 2023.

Triumfbågens norra vederlag. Till höger kolonnbasen. Foto JL 2023.

Kolonnens kapital sett från sydöst och från sydväst. Foto JL 2023.

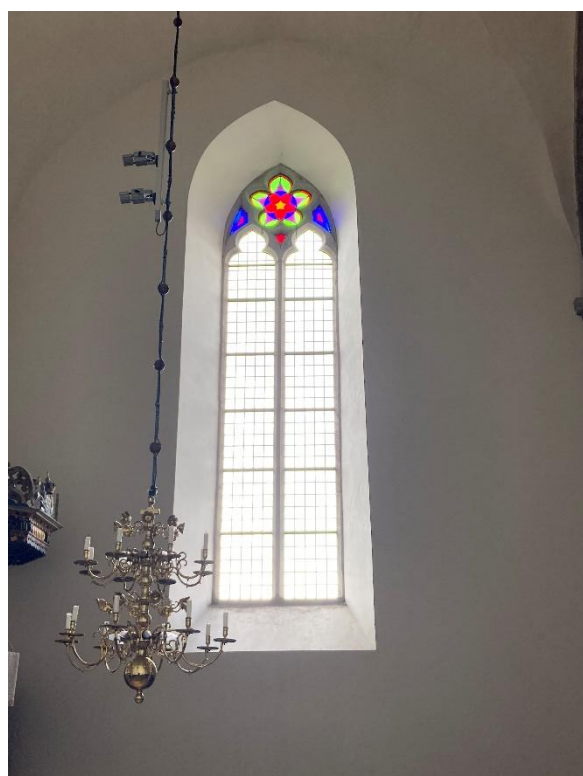
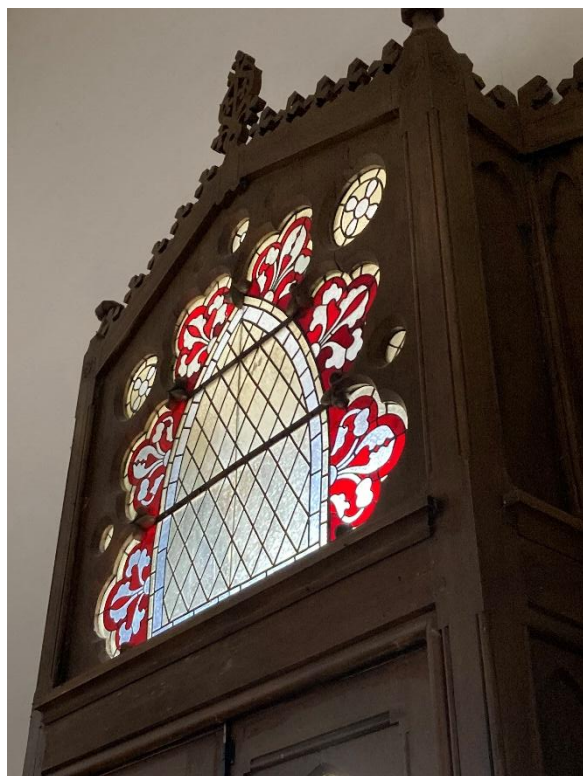
Långhusets valv mot sydväst. Foto JL 2023.

Långhusvalvens västra och norra konsol. Dopfunten har varit placerad under den västra konsolen. Foto JL 2023.

Glasat vindfång innanför långhusportalen. Foto JL 2023.

Långhusets fönster samt ljus från fönstret på nordmuren. Foto JL 2023 respektive 2019.

Spår av målningsdekor
på norra långhusmuren,
dold av bänkskärm.
Troligen från en
rankdekor av tidig
1700-talstyp. Foto JL
2023.

Tornbågen. Foto JL
2023.

Tornbågens södra och norra vederlagsmur. Foto JL 2023.

Detalj av tornbågens norra vederlagsmur med block, avsett för en hörnkedja samt närbild av gesimsen. Till höger ringkammarens och tornbågens övre del, sett från läktaren mot öster. Foto JL 2023.

Ringkammarrens övre del mot sydväst. Foto JL 2023.

Ringkammarrens valv mot sydväst. Till höger ringkammarrens fönster samt, nedan, bänk i fönsternischen och instrålade ljus, färgat av glaset. Foto JL 2023.

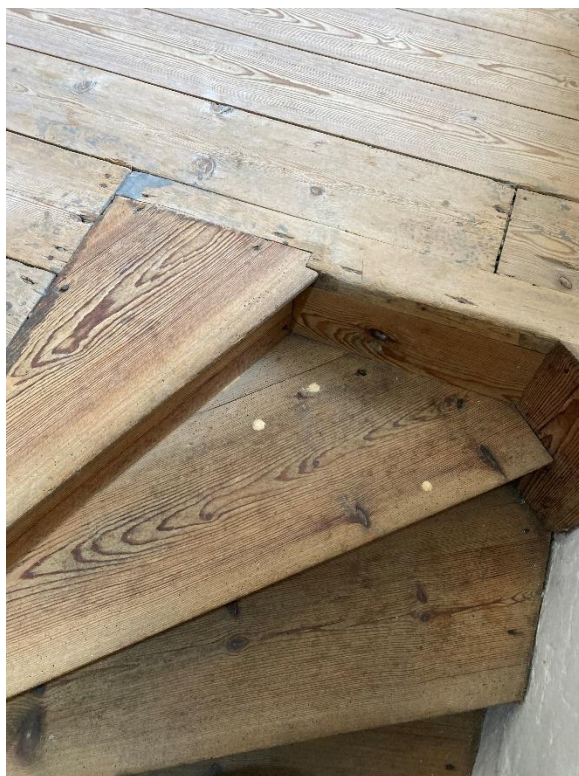
Läktarunderbyggnad på ringkammarrens norra sida, kallad brudkammare. Till höger rum under läktaren med skeppsmålning på ringkammarrens norra mur. Foto JL 2023.

Glasat vindfång innanför västportalen. Till höger västportalens dörr, formad som vikdörr att kunna ställas upp innanför vindfånget för att släppa in ljus. Foto JL 2023.

Läktartrappa. Foto JL 2023.

Ingång till torntrappan. Foto JL 2019 respektive 2023.

Öppningen till torntrappan sedd från trapploppet med öppen respektive stängd dörr. Foto JL 2023.

Bomhål för att kunna stänga tornet inifrån. Till höger trappans mynning i tornets första övervåning. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning, nordöstra och sydöstra hörnet. Foto JL 2023.

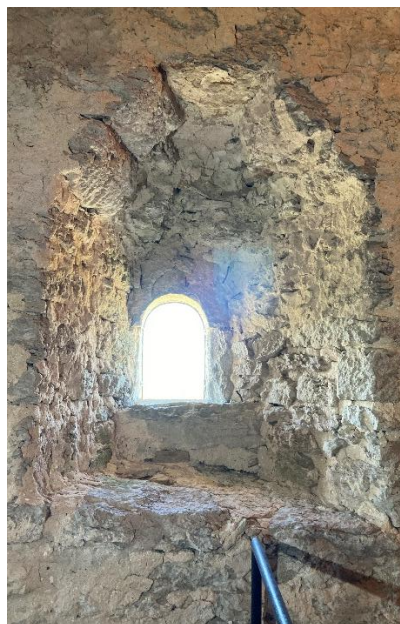
Ljusglugg mot söder i första övervåning. Till höger första övervåningen mot norr och söder. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning, sedd mot väster. Till höger den sydvästra gluggen. Foto JL 2023.

Tornets andra övervåning mot sydöst och väster. Till höger sydvästra hörnet och lastporten. Det äldre altarskrnaket från 1867 står lutat mot väggen. Foto JL 2023.

Tornets tredje övervåning mot väster. Till höger ljusglugg i norra muren. Foto JL 2023.

Tornets tredje övervåning mot norr. Foto JL 2023.

Klockvåningen, tornets fjärde övervåning. Foto JL 2023.

Klockvåningen mot öster och mot söder där ljudluggarna förstärkts med en avlastningsbåge i tegel vid ljudluggarnas restaurering 1907. Foto JL 2023.

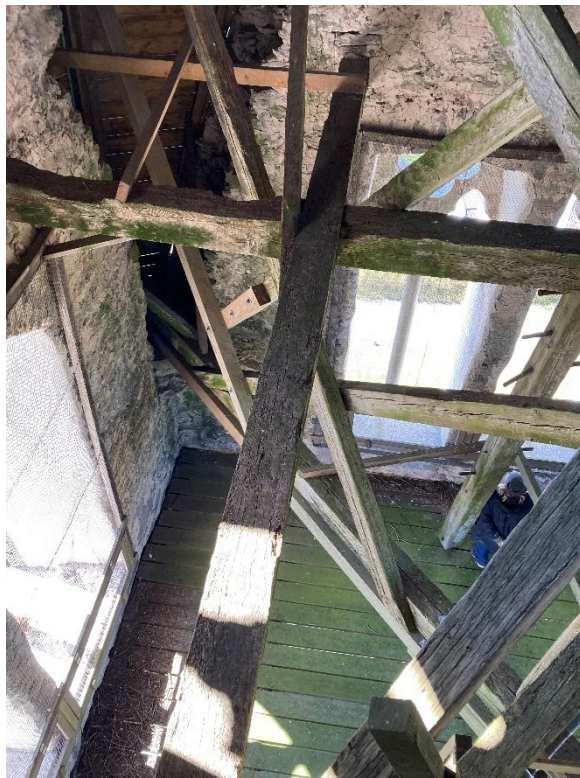
Tornets femte och översta våning, med de övre våningarna med ljudgluggar, mot norr. Foto JL 2023.

Den mellersta våningen ljudgluggar i söder och norr. Foto JL 2023.

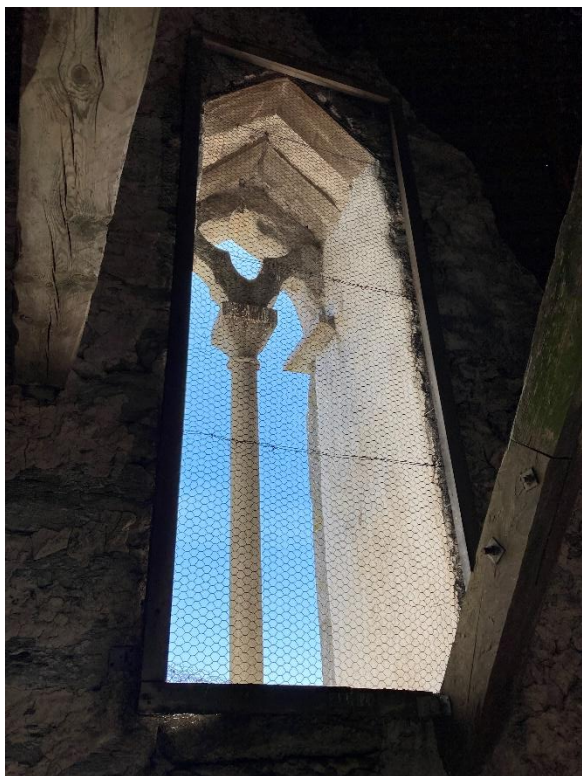

Tornets översta våning mot väster och sydväst. Foto JL 2023.

Hörnsvickel och gavelröste på tornkrönet. Foto JL 2023.

En av tornets översta ljudgluggar. Till höger norra gavelröset. Foto JL 2023.

Tornhuvens konstruktion sedd uppåt. Foto JL 2023.

Tornets övre del sedd nedåt. Foto JL 2023.

Passage från tornets första övervåning till långhusvinden, sedd från väster och sydöst. Foto JL 2023.

Långhusvinden mot öster med valvens ovansida. Foto JL 2023.

Långhusvinden mot öster. Foto JL 2023.

Långhusvinden mot väster. På tornets östra mur syns avtryck av takets lägre vinkel före 1929. Foto JL 2023.

Långhusvinden mot nordväst och sydöst. Foto JL 2023.

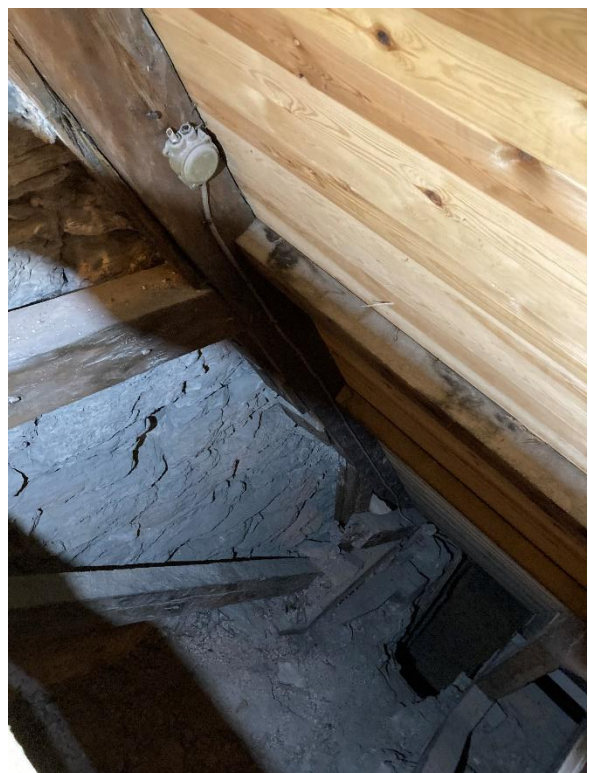
Del av södra delen av långhusets östra gavel med röstets påbyggnad från 1929 och skorstensstock. Till höger långhusets östra gavelröste (triumfbågsmuren) från nordväst med öppning till korvinden. Foto JL 2023.

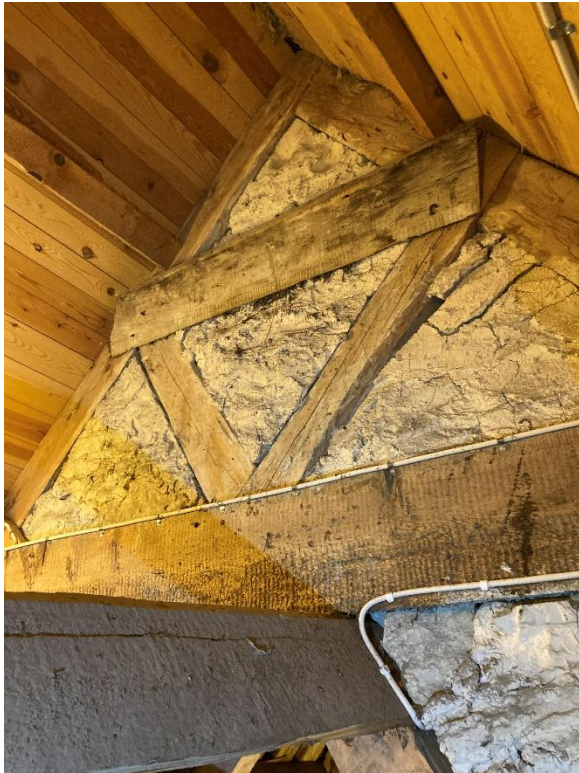
Öppningen till korvinden, sedd från väster och sydväst. Kortaketsnock ligger i nivå med öppningens spets. Foto JL 2023.

Korvinden mot öster samt korvalvets ovansida mot väster. Foto JL 2023.

Triumfbågsmuren sedd från korvinden mot sydväst och nordväst. Entydiga spår saknas av byggnadskronologin mellan kor och långhus. Hålet ner till sakristian är en före detta rökgång till den tidigare skorstenen. Foto JL 2023.

Gaveln mellan kor och absid, med bärande träkonstruktion och utfyllnad i delvis putsad sten, sedd från sydväst och sydöst. Foto JL 2023.

Gavelröset mellan kor och absid, sett från sydöst samt absidens vind med absidvalvet mot öster. Foto JL 2023.

Fast inredning och inventarier

Kyrkans inredning präglas i huvudsak av föremål från 1600-talets senare del och 1700-talet. Det stora triumfkrucifixet, dess piedestal och den rikt sirade dopfunten av "Hegvald" är framträdande medeltida inslag men i övrigt är bevarade medeltida föremål i kyrkan få. Läktarbarriären och orgelfasaden utgör jämte långhusportalens vindfång nygotiska inslag i kyrkorummet.

Altaret murades samtidigt med koret 1864-1865 och återanvände den medeltida altarskivan. Altaruppsatsen av sandsten på altaret är tillverkat i Burgsvik 1690 och målat 1728. Altarskranket tillkom 1929-1930 som ersättning för ett skrank från korets ombyggnadstid på 1860-talet.

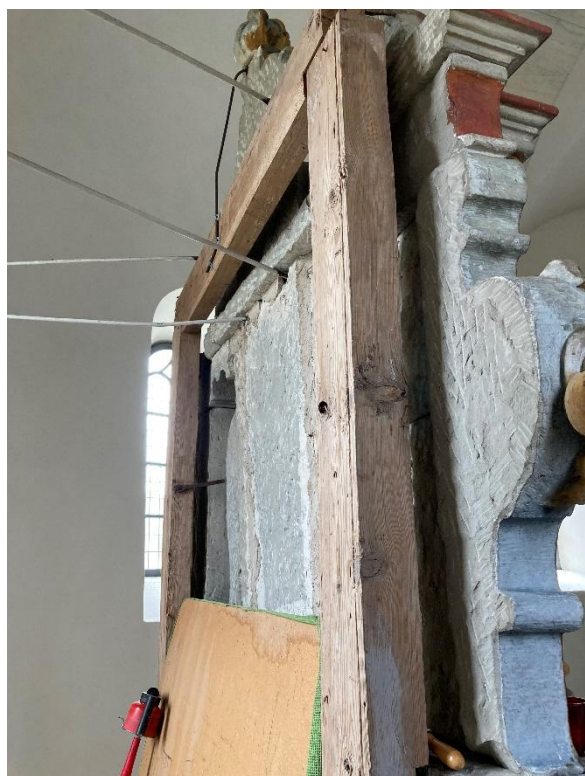
Altaret med altaruppsats. Foto JL 2019.

Altaret oklätt framifrån, byggt vid absidkorets nybyggnad 1864-1865. Foto Kyrkoinventarieinventeringen ca 2005. Till höger utrymmet bakom altaret. Foto JL 2023.

Altaruppsats i målad sandsten från 1690 och målad 1728. Nedan del av baksidan samt framsidan i sned vinkel. Foto JL 2023.

Den östra av nischerna i norra långhusmuren. Till höger nedre delen av den västra nischen och den östra nischens botten, dolda av bänkinredningen. Foto JL 2023.

Triumfkrucifixet från 1200-talets mitt (senare bemålning) på bevarad ursprunglig piedestal i nuvarande uppställning från 1929-1930 med en då tillverkad trabesbjälke. På bilden även dopfunten från 1100-talets slut samt predikstolen från 1723 på ett medeltida sidoaltare. Foto JL 2023.

Triumfkrucifixet. Foto JL 2023.

Detalj av krucifixet samt korsets nedre ändplatta och under denna en tapp. Nedan till höger triumfkrucifixet från koret. Foto JL 2023.

Lejon och myntinkast på piedestalens krön sedd ur två olika vinklar. Foto JL 2023.

Krucifixets piedestal sedda snett bakifrån med insamlingsböska utan lucka. Foto JL 2023.

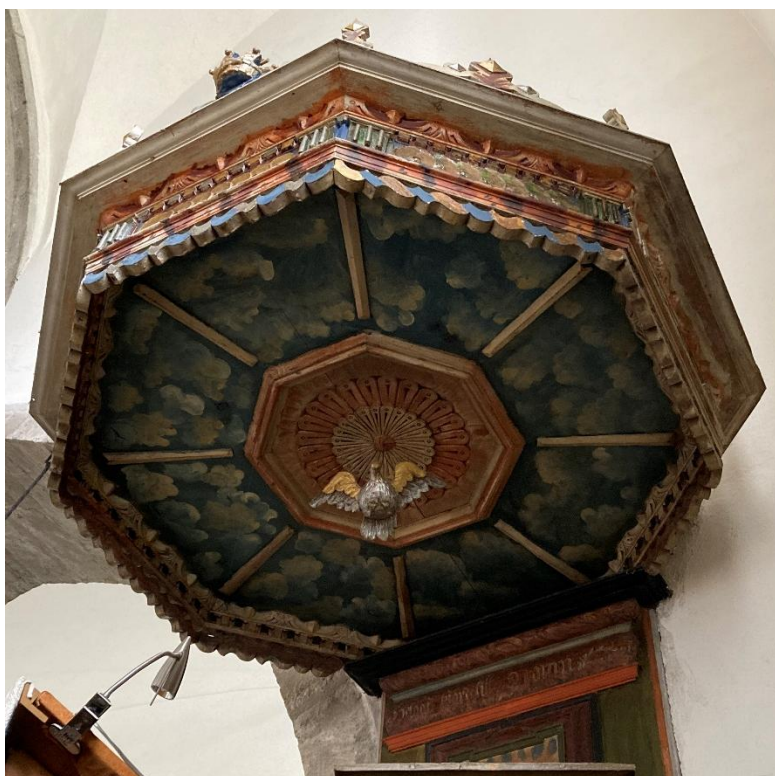
Predikstol tillverkad av Christian Fedder 1723, målad av Johan Hernell 1726. Foto JL 2023.

Predikstolens plint av det tidigare södra sidoaltaret. Till höger lucka till nisch i altarets framsida. Foto JL 2023.

Nischens lucka öppen, visande ytterligare lucka. Foto Kyrkoinventarieinventeringen ca 2005, Visby stift. Till höger del av predikstolskorgen. Foto JL 2023.

Predikstolens ljudtak sett underifrån samt predikstolsdörren. Foto JL 2023 respektive 2019.

Predikstolens trappa. Foto JL 2023. Till höger inskrift på dörrens insida. Foto Kyrkoinventarieinventeringen ca 2005, Visby stift.

Korbänk, tillverkad 1691, målning av Johan Hernell 1726 restaurerad 1929-1930.

Bänkinredning, troligen från 1693, målning av Johan Hernell återställd 1929-1930 då bänkarnas ryggstöd byggdes om. Foto JL 2023.

Bänkkvarter på norra och södra sidan med olika höjd och bredd för kvinnor respektive män. Foto JL 2023.

Dopfund av sandsten från 1100-talets slut eller omkring 1200, tillskriven stenhuggeren Hegvald. Foto JL 2023.

Dopfunten, i helhet och detalj. Foto JL 2023.

Detalj av undersidan av dopfuntscuppan. Foto JL 2019.

Del av undersidan av dopfuntscuppan. Foto JL 2023.

Del av undersidan av dopfuntscuppan. Foto JL 2023.

Stol, troligen från 1700-talet, samt bekännelsepall från 1741. Till höger detalj. Foto JL 2023.

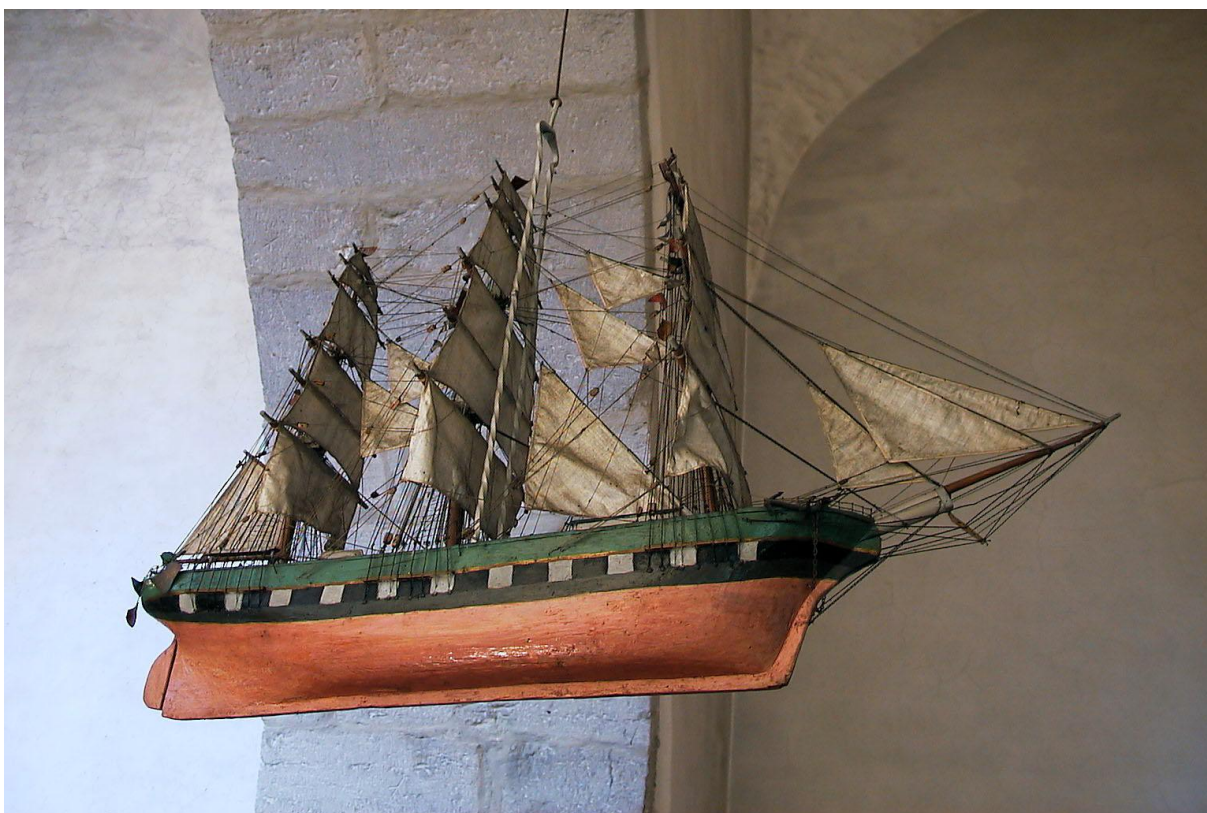
Nummertavla från 1700-talet samt ljuskrona från 1874. Foto JL 2023.

Orgel med fasad från 1871. Nuvarande orgelverk av Bertil Grönvall, Lilla Edet, 1970. Läktaren från 1730-talet byggdes om på 1800-talet, troligen när orgeln anskaffades. Foto JL 2023.

Nummertavla från ca 1870, skänkt av färgaren J L Sandbäck, Strömme. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift, respektive JL 2023.

Votivskepp från 1890-talet, tillverkat av sjömannen J Petter Malin. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Hällar med uttömningshål, den vänstra sannolikt underlag för dopfunt. Under långhusgolvet respektive i absidens golv. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift, respektive JL 2023.

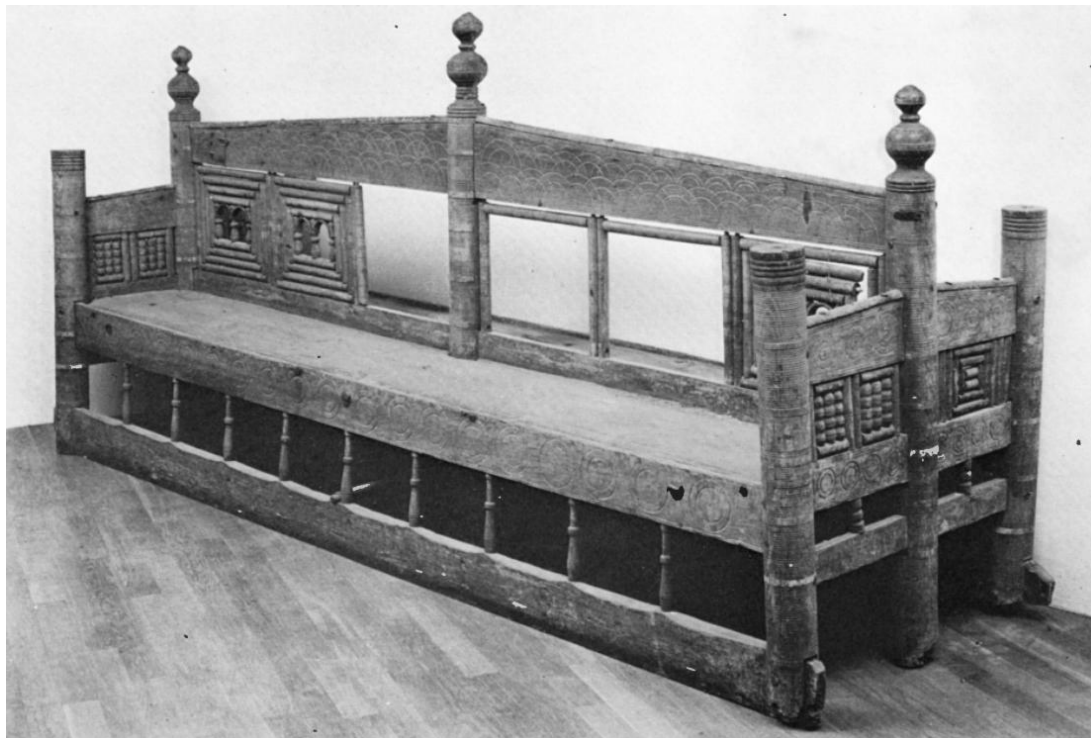
Plint till dopfunten, under korgolvet. Till höger gravhäll i absiden. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift, respektive JL 2023.

Klocka, gjuten 1768, med kimningsstenar. Foto JL 2023.

Kista från 1300-talet. Nu i Gotlands Museum. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Bänk, troligen från 1200-talet, nu i Statens historiska museum. Foto Sören Hallgren 1968, efter SvK 125, Go VI:2 (1968).

Restaureringar

De senaste restaureringarna

Möjligen kan en begränsad eldsvåda ha drabbat tornet och yttertaken och skadat ljudgluggarna. En osäker uppgift skall finnas om en brand på 1400-talet, men eldsvådan kan ha inträffat på 1500-talet eftersom kyrkan i slutet av det seklet inköpte en klocka från Lau. Den berörde dock sannolikt inte kyrkorummet. Få medeltida inventarier finns bevarade utöver triumfkrucifixet, dopfunten, bänken i Historiska museet och kistan på Gotlands Museum. Att alla dessa är anslående föremål kan dock tala för att de varit de bästa föremålen bland flera, och dem man önskade spara. Från 1600-talets slut och till 1700-talets mitt nyanskaffades stora delar av inredningen samt målningsdekorades kyrkorummet, varav fragment finns bevarade på långhusets norra sida, bakom bänkskärmarna.

År 1807 genomgick kyrkorummet en omvandling. Murar och valv vitmenades och triumfkrucifixet flyttades från triumfbågen till det dåvarande korets norra mur med hänvisning till att det inte skulle skymma sikten. När absidkoret hade nybyggts från grunden 1864-1865 lät man även restaurera resten av kyrkorummet. Fönstren i långhuset och tornet fick masverk i cement. Möjligen tillkom nu den nuvarande släta putsen. Bänkinredningen målades om i en enhetlig färg och i väster förändrades orgelläktaren för den 1871 anskaffade nya orgeln. På 1890-talet försåg man långhusets och korets portaler med glasade vindfång.

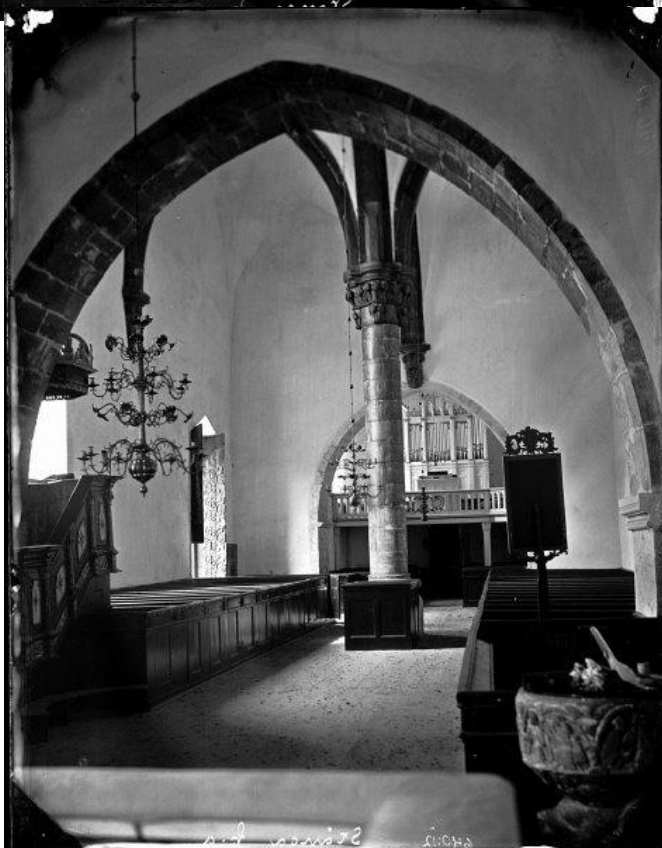
En större restaurering genomfördes 1929-1930 under ledning av arkitekt Erik Fant. 1700-talets färgsättning på inredningen restaurerades. Altarskranket gjordes nytt i anslutning till den äldre inredningen. Läktaren minskades något och den tidigare vinklade barriären gjordes rak. Triumfkrucifixet flyttades tillbaka till triumfbågen och fick sin nuvarande uppställning efter förslag av konsthistorikern Johnny Roosval. Vid en ny restaurering 1962-1963 gjordes många konserveringsarbeten, bland annat på triumfkrucifixet vars färgsättning restaurerades under ommålningar från 1700-talet och 1920-talet samtidigt som det försågs med en ny, rekonstruerad krona.

Interiör mot öster vid 1800-talets slut. Foto Carl Curman, troligen 1893, ATA.

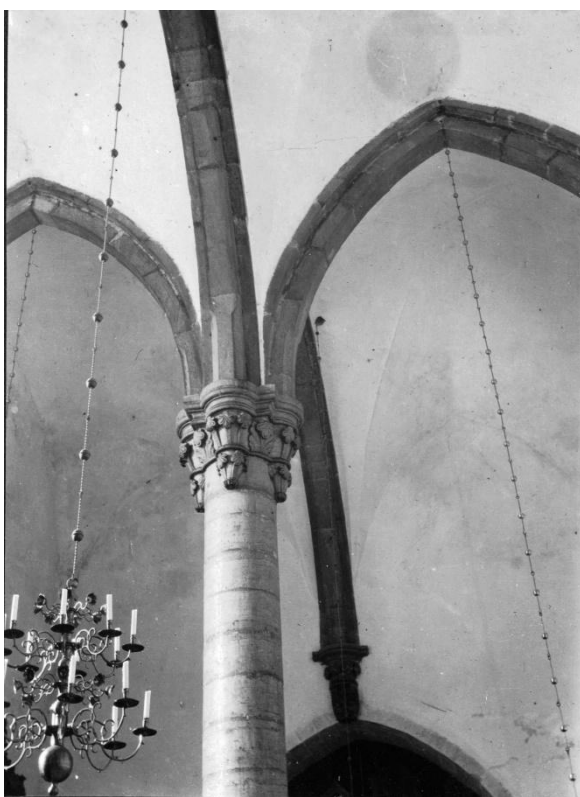
Interiör mot öster. Foto
Carl Fredrik Lindberg
1875, ATA.

Interiör mot väster.
Foto Carl Fredrik
Lindberg 1875, ATA.
Vindfånget saknas och
ett litet bänkkvarter står
framför mittkolonnen
samt att dopfunten står
framför norra
bänkkvarteret.

Interiör mot öster och väster omkring 1900. Foton i ATA.

Delar av kyrkorummet vid 1900-talets början. Långhusvalven mot väster. Foto i ATA. Till höger Krucifix och dopfunt i äldre uppställning före 1929-1930 med blick in i sakristian. Foto Carl R. af Ugglas 1907-1912, ATA. Krucifixet har äldre bemålning och annan krona på Kristi huvud. Sakristian har ännu inte delats av 1913 varvid det norra fönstret hamnade i det senare åter utrymda pannrummet.

Ringkammaren och orgelläktaren mot väster före restaureringen 1929-1930. Läktarbarriären bruten och liksom orgelfasaden målad i en ljusare färg. Foto Erik Fant 1927, ATA.

Interiör mot öster från läktaren före restaureringen 1929-1930. Foto Iwar Anderson, 1920-talet, ATA.

Långhusets nordöstra hörn under restaureringen 1929-1930 med frilagd grundmur från det äldre långhuset. Till höger interiör mot öster av det nyrestaurerade kyrkorummet. Foto Erik Fant 1929 respektive 1930, ATA.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobygggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

Hela kyrkogården klassad som fornlämning Övrig kulturhistorisk lämning (fyndplats). Orsaken till detta är de stora mängder fynd av gravgåvor i och från äldre gravar som påträffats framför allt på norra sidan om kyrkan¹. Mer detaljerad information kring dessa fynd och fyndomständigheter återfinns hos Thunmark-Nylén². Tidiga fynd beskrivs av Westholm³.

I kyrkan ska finnas två bildstenar som är klassade Övrig kulturhistorisk lämning. En av dessa stenar kunde dock inte återfinnas när de skulle fotograferas inom Bildstensprojektet⁴. Den andra står uppställd bakom altaret⁵.

Arkeologiska undersökningar

1903-04 undersökte Hans Hansson fyra gravar på kyrkogården. Rapport från denna undersökning återfinns på ATA⁶.

I oktober 2013 grävdes ett cirka 55 meter långt schakt mellan långhuset och tornet på både södra och norra sidan av kyrkan. Schakteten låg cirka 1 meter från kyrkans väggar. Schaktbredden var omkring 50-75 cm och schaktdjupet cirka 130 cm. Inget av antikvariskt intresse påträffades⁷.

¹ L1976:6582 (Stånga 140:3)

² Thunmark-Nylén 1995

³ Westholm 1926

⁴ L1976:6606 (Stånga 140:2)

⁵ L1976:6605 (Stånga 140:1)

⁶ Rapport med fyndförteckning ATA

⁷ Widerström 2013

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del

håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Stånga kyrka utgör en av de mer uppmärksammade kyrkorna på Gotland, dels för dess höga och resliga torn, dels för dess anslående långhusportal med alla dess reliefer. Det höga kyrkorummet samt triumfkrucifixet och dopfunten kan säkert ha bidragit till uppmärksamheten. Rimligen låg kyrkan också i äldre tid bra till genom att ligga nära en av öns viktigare järnvägs punkter. Tornets höga resning är av särskilt värde tillsammans med de rika ljudgluggarna som ger tornet en tydlig gotisk prägel, även om mycket av de nuvarande ljudgluggarnas detaljer är rekonstruktioner från början av 1900-talet, troget följande bevarade spår. Det mest värdefulla eller åtminstone uppmärksammade är sedan den gotiska långhusportalen. Dess sammansatta reliefer är inte bara

ett ansenligt inslag utan väcker också många frågor kring den ursprungliga avsikten med de synbarligen hopplockade delarna från olika håll. På långhusportalens dörrblad sitter en alnlikare som är en kopia av den alnlikare från 1200-talet som tidigare var fäst på dörrbladet. Den finns idag i en monter i kyrkan.

Även västportalen och tornets nedre del med sina symmetriskt placerade öppningar är av intresse. Det på 1860-talet återuppförda absidkoret har sitt intresse även för att det trots sin ambition att följa den medeltida formen även utgör en av få avspegligen av nyklassicismens kyrkoidéal.

Kyrkans inventarier

I kyrkans inre utgör är kyrkorummets gotiska resning av stort värde, även i sin kombination med absidkoret i sin på 1800-talet justerade utformning. Kyrkorummets märkligaste inventarier är sedan å ena sidan triumfkrucifixet med sin bevarade piedestal samt dopfunten som hör till ”Hegvalds” bättre bevarade. Av värde är även den anslående predikstolen från 1723, som även är bevarad med trappa och dörr. Av stort värde är därtill de medeltida inredningsföremål som finns bevarade i museisamlingar, som kistan från 1300-talet och den medeltida bänken, samt de bevarade textilierna från 1500-talet.

Kyrkogården

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Stånga socken. Gravarna finns framför allt söder om kyrkan. 18 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. Någon uppföljande inventering har ännu inte skett.

Stånga kyrkogård tillhör Gotlands större kyrkogårdar efter en större utvidgning på 1920-talet. Det reflekterar ett kontinuerligt växande behov av gravplatser i samband med sockens expansion och befolkningsökning.

Kyrkogården har en välavgränsad uppdelningen i en äldre och yngre kyrkogård. Utvidgningarna har skapat en avläsbar anläggning som visar på förändringar inom gravskick och kyrkogårdsarkitektur. Den äldre delen har bevarat sin karaktär med tidstypiskt gravskick från påkostade och monumentala gravvårdar till mera blygsamt och enhetligt gestaltade gravvårdar. Gångsystemen utgörs av ett fåtal gångar vilket är ett ålderdomligt drag.

Den yngre delen, indelad i kvarter avgränsade av häckar har en gestaltning typisk för 1920-1930-talen. I dess västra del finns en skogskyrkogård med naturligt växande barr- och en del lövträd, vilket är mycket ovanligt på Gotland. Kyrkogården omges av kalkstensmurar och en enhetlig trädkrans med träd. Det bidrar till en rofylld lummighet och en rumslighet.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Stånga socken.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Stånga kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla* (2014) vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Stånga kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1000-tal	En träkyrka uppfördes möjligen på platsen.	SvK
s. 1100-tal	Dopfunten av ”Hegvald” (GK anger ”omkring 1200”).	SvK
t. 1200-tal	Ett romanskt absidkor byggdes (rivet 1864; GK anger ”1100-talet”).	SvK
1200-tal	Ett romanskt långhus samt ett torn fogades till absidkoret.	SvK
o. 1250	Det romanska tornet revs och det nuvarande tornets nedre delar uppfördes (kan ev. dock vara uppförda på 1300-talet med återanvändande av äldre byggnadsdetaljer). Det romanska långhuset förlängdes åt väster.	SvK
	Triumfkrucifixet med piedestal från ”Hejnum-mästarens” verkstad (GK anger ”från 1200-talet”).	SvK
1200-tal	Alnlikaren på långhusportalens dörrblad.	SvK
1300-tal	Dubbelbänk av trä, delvis svarvad. Nu i SHM.	SvK
o. 1350	Det romanska långhuset revs och det nuvarande långhuset och tornets övre delar (fr.o.m. klockvåningen) byggdes av ”Egypticus”-verkstaden.	GK, SvK
	Tornbågen och tornvalvet kom till, och tornfönstret sattes in.	SvK
Medeltid	En sakristia med pulpettak (riven 1864) uppfördes sannolikt.	SvK
1494	Gravsten i absidens golv över kyrkoherden Petrus Hegwalds.	GK
1400-tal	Kalkmålning (rest av skeppsbild) på tornkammarens N vägg. Altarskåp, numera försvunnet, varav en Kristusfigur bevarats, infogad i den nuvarande altaruppsatsen.	SvK
s. 1500-tal	En kyrkklocka inköptes från Lau kyrka.	SvK
1650	Omgjutning av kyrkklockan.	SvK
1688-91	Sakristian renoverades, kor- och absidvalven förstärktes, väggar och valv i kyrkorummet vitkalkades, nytt altarskrank.	SvK
1690	Altaruppsatsen av Burgsvikssten.	GK, SvK
1691	Korbänken.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1691	En äldre predikstol omtalas.	SvK
1693	Bänkinredningen tillkom till största delen.	SvK
1694	Den äldre predikstolen försågs med ett ljudtak ("Himmel").	SvK
1700	Altarskrank.	SvK
1704	Långhustaket (faltak) sänktes och belades sannolikt med tegel.	SvK
1705	Tegel omtalas första gången på långhusets yttertak.	SvK
1707	Reparation av tornhuven "med nya band och rier" omtalas.	SvK
1723	Predikstolen av Christian Fedder.	GK SvK
1725	Ljudluggarna ("Klockholen") reparerades.	SvK
1726	Predikstolen, korbänken och bänkinredningen i långhuset målades av Johan Hernell.	SvK, Inskr
1728	Altaruppsatsen och triumfkrucifixet målades.	GK, SvK
1730-talet	Läktaren.	SvK
1740	Läktaren målades av Johan Hernell.	SvK
1753	Målning på absidväggen av Nils Salin.	SvK
1760	Tornhuven förnyades, varvid den övre delen gjordes åttkantig. Vindflöjel.	SvK
1768	Kyrkklockan omgjuten av Magnus Bergstedt i Karlskrona.	SvK GKR
1777	Glasfönster, sannolikt med medeltida glasmålningar, försåldes.	SvK
1700-tal	Svarvad fattigstock av trä.	SvK
1802	Svåra sprickor i kor- och absidvalven noterades.	SvK
1807	Kyrkan rappades och vitkalkades ut- och invändigt.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1807	Triumfkrucifixet samt dopfunten flyttades från triumfbågen till korets norra mur resp. korets norra sida.	
1825	Nya trägolv i kyrkan ("Kyrko-Golfvets förnyande").	SvK
1841	Kyrktornet reparerades.	SvK
1860-61	Kyrkogårdsmuren lades om, de medeltida stigluckorna i S och Ö revs och nya grindar anordnades (1861).	SvK
1856	Grundmursförstärkningar av koret utfördes (ej verkningsfulla).	SvK
1864	Plantering av träd på kyrkogården.	SvK
1864-65	Det romanska koret och absiden revs och återuppfördes med 1200-talskoret som förebild, och sakristian byggdes (1864). Koret gjordes dock något bredare och längre samt något lägre än det ursprungliga, bl.a. sänktes taket ca 0,6 m. Korportalen nyhöggs till största delen och nytt portblad tillverkades. Även den nya sakristians längd utökades ca 1 m i jämförelse med den rivna. Altarbordet nyuppfördes och ett nytt altarskrank tillverkades.	SvK
1867	Predikstolen, korbänken och bänkinredningen målades med ljusbrun färg.	SvK
1868	Långhusfönstrets masverk och mittpost förnyades (av cement) och det färgade glaset sattes in.	SvK
1871	Orgeln tillverkad av P.L. Åkerman, Stockholm. Läktaren byggdes om för orgeln. Långhusportalens stenmaterial oljades.	SvK GK ISO SvK SvK
1892	Nya dörrblad i långhus- och tornportalerna samt vindfången innanför dessa, ritade av arkitekt Gustaf Pettersson, Stockholm.	SvK
1890-tal	Tornportalens kolonnetter och baser förnyades.	SvK
1800-tal	Votivskepp, skänkt av Petter Malin.	SvK
1900	Tre av långhusportalens kolonnetter förnyades.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1907	Omfattande restaurering av tornet, då bl.a. samtliga kolonnetter med kapital i ljudguggarna (utom de västra) samt kompletteringar av dessas omfattningar och masverk tillkom.	SvK
1913	Värmeinstallation (lågtrycksånga), varvid den västra delen av sakristian avskildes och inrättades till pannrum.	SvK ATA
1924	Den nya kyrkogården invigdes.	SvK
1927	Korets och absidens faltak (?) lades om.	ATA
1929-30	Ut- och invändig restaurering efter förslag av arkitekt Erik Fant, Stockholm:	SvK
	– Väggar och valv i kyrkorummet vitkalkades.	SvK
	– Nytt trägolv lades in i hela kyrkan.	SvK
	– Inredning och inventarier renoverades av konservator C. W. Pettersson, Stocksund.	SvK
	– Nytt altarskrank.	SvK
	– Triumfkrucifixet övermålades och återfördes till sin ursprungliga plats i triumfbågen. Ny trabesbjälke.	SvK
	– Predikstolens, korbänkens och bänkinredningens övermålning avlägsnades.	SvK
	– Lutningen på ryggarna i bänkinredningen ändrades.	SvK
	– Läktaren kortades något och målades (nuvarande målning).	SvK
	– Långhusets takstol förnyades och höjdes ca 3,5 (3,4) m till sin ursprungliga höjd, delvis med användande av äldre material. Tegeltaket byttes mot faltak.	SvK
	– Absidens spåntak byttes mot faltak.	SvK
	– Arkeologisk undersökning av den romanska kyrkans grundmurar, utförd av arkitekt Sven Brandel, Stockholm.	SvK
1953	Ny vindflöjel med äldre årtal (1706). Torntaket lades om, stommen reparerades.	SvK ATA
1954	Elektrisk belysning installerades.	ATA
1962-63	Ut- och invändig restaurering av underhållskaraktär efter förslag av arkitekt Olle Karth, Visby:	SvK, GK
	– Väggar och valv ”skrapades, borstades och vitkalkades”.	SvK
	– Kalkmålningsrest (skepp) på tornkammarens norra vägg togs fram.	SvK
	– Bänkar, predikstol, altarpopsats och läktare tvättades och retuscherades. Konservator Erik Olsson, Sanda.	SvK
	– Triumfkrucifixet konserverades varvid de medeltida färgerna togs fram.	SvK
	– Votivskeppet renoverades.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1962-1963	– Fasaderna putsades och vitkalkades (1963). – Långhusportalen och skulpturfriserna på södra fasaden renoverades och rengjordes samt skyddades medelst utkragning av långhustaket och blyplåtstäckningar. – Avvattningsanordningar (hängrännor och stuprör resp. utkastare) uppsattes under takfallen på tornet, koret och långhuset.	SvK SvK SvK
1969	Belysnings- och elvärmeinstallation med el-central samt material- och städrum i en ny läktarunderbyggnad. Bänkarna längst bak i tornrummet togs bort. Ombyggnad av orgeln.	ATA
1972	Elringning.	GKR
1983	Omläggning av klockdäcket.	ATA
1988-89	Långhusportalen och fasadrelieferna konserverades av RAÄ:s konservatorer.	GF
1991	Elektrifiering av 3 st. ljuskronor (av trä) i tornrummet.	ATA
1992	Utvändig restaurering av underhållskaraktär efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland: – Reparation av tornhuvens stomme och panel, tjärstrykning. – Reparation av faltaken, tjärstrykning. – Reparation av fasadputs, kalk- och KC-avfärgning. – Rengöring och reparation av fönster. – Förstärkning av bjälklaget under klockdäcket. – Inspektionsbryggor och belysning på vindarna.	GF
2005	Stormskada på tornhuv	
2007	Restaurering av stenmurar. Entreprenör länsstyrelsen, Tage Wickström.	GM
2007-2008	Ut- och invändig restaurering. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB. – Samtliga faltak på kyrkan togs ned och taken lades om med ett tätt undertak av papp och fick sedan nya faltar. Taken tjärströks. – Rötskadade bräder på tornhuv byttes ut och huven tjärströks. Vilplan och stegar monterades i tornhuv. Vattenavrinningen fungerade dåligt på tornet. Därför monterades hängrännor runt tornet och ett stuprör på norra sidan. – Klockdäcket tjärströks. Ny trappa under klockdäcket placerades i sydvästra hörnet.	GM

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2007-2008	– Långhustak. Skorstenen tvättades, fogades och täcktes med en ventilerad stenplatta. Taklucka på långhustaket sattes igen. byttes. – På tornet rengjordes putsen och lagades. – Den huggna stenen på långhuset och korets fasader samt sockeln rengjordes med hetvattentvätt. Fogarna lagades med opigmenterat kc-bruk med grov ballast. – Ljudgluggarnas omfattning och kolonnetter åtgärdades av stenkonservator. Korportalen konserverades utvändigt tills samma skick som övriga portaler. Bågfrisen som löper runt långhuskor och absid är rengjord och misspyrdande lagningar har tagits bort och bytts ut. – Droppbleck på tornavsatsen avlägsnades. Det södra långhusfönstrets solbänk förseddes med blyplåstäckning. – Kondens- och regnvattenuppsamlare sattes upp. Fönsterbågarna målades. – En medeltida glugg bakom predikstolen i långhuset var plomberad och hade en blåmålads yta. Den skrapades ren och målades om i en vit kulör som stämde med de putsade väggarna. – Torndörren i långhuset målades med linolja i en mellangrå kulör. – Väggar och valv i kyrkorummet rengjordes och putsen lagades. Väggarna avfärgades i en rosa ton och fläckar patinerades. – I koret avslutades den nedre delen av akantusmåleriet i absiden med en nymålade bård i höjd med nedre kanten av fönstersmygarna. Målade rankor togs fram och väggytan under bården utfördes som bröstning. Bottentonen målades i brutet vitt. - Muralmålningar på den nordvästra delen av långhusväggen togs fram. De kompletterades med nymålade bilder av André Sinnemark. Väggar och valv målades i en rosa kulör som finns bevarad i frismålningarna i långhuset. – Naturstensytorna i kyrkorummet rengjordes av Byggnadshyttan och stenkonservatorn. Stenkonservering på insidan av rosettfönstret utfördes. – Den fasta inredningen omfattande bänkkvarter, altarpopsats, predikstol med baldakin och korbänk har konserverats enligt program. – Den lösa inredningen omfattande epitafium, dopfont, processionskrucifix och nummertavla har konserverats enligt program.	
2012-2014	Yttre restaurering av torn. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksentikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museums arkiv).
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I Ruhr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.
Strelow	Hans Nilssøn Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland, bd VI:2, 1968.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
 Handlingar i Läns museet på Gotlands arkiv, Visby
 Inventering av inventarierna i Stånga kyrka 1999-2000, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Stånga kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
 Program för invändig restaurering i Stånga kyrka, upprättat 2004 av arkitekt Jan Utas, Visby.
 Trädplan för Stånga kyrkogård, upprättad 2004 av trädgårdsingenjör Johan Arvidsson, Visby.
 Vård- och underhållsplan Stånga kyrka 2005. Arkitekt Jan Utas, Visby.
 Widerström, P. 2013. Rapport efter en arkeologisk förundersökning vid Stånga kyrka och kyrkogård, Region Gotland. Länsstyrelsens diarienummer 431-2893-13.

Tryckta källor

Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
 B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
 I Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
 Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
 Hans Nilsson Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
 Sveriges Kyrkor, Gotland bd VI:2, 1968.
 Thunmark-Nylen, L. 1995. Churhyard Finds from Gotland (11th-12th centuries). Ingår i:
 Jansson, I. (Red.) 1995. *Archaeology East and West of the Baltic*. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium Sigtuna, May 1991.
 Westholm, A. 1926. Gotländska kyrkogårdsfynd från brytningstiden mellan hedendom och kristendom. Fornvännen 1926. Sid. 104-114

Kartor

Skattläggningskarta Stånga socken 1752. Lantmäteristyrelsen H77-1:2.
 Laga skiftes karta, Gumbalde nr 1. H77-7:2.